

Research Article/Araştırma Makalesi

Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması¹

Study of Women's Entrepreneurship from Gender Perspective: A Field Research in Uzbekistan

Berna GÜLER², Yulduz Khan GAİPOVA³

Öz

Neoliberal politikalarda girişimciliğin ekonomik kalkınma için itici güç olarak vurgulanması ile geç kapitalistleşmiş ülkelerde yoksulluğun azaltılması ve kalkınmak için girişimcilik teşvikleri yaygınlaşmıştır. Özbekistan gibi ataerkil yapıya sahip toplumda girişimcilik, bunun yanı sıra, kadınlar için iş hayatı ve hane içindeki rollerini uzlaştıracak çalışma biçimi olarak teşvik edilmeye başlamıştır.

Feminist literatür incelendiğinde, ataerkil düzenin kadınların çalışma ve yaşam deneyimlerini önemli derecede erkeklerden farklılaştırdığı ve kadınların sosyal, ekonomik ve siyasi alanlarda erkeklere göre daha dezavantajlı konumda olduğu görülmektedir. Bununla birlikte kapitalistleşme sürecinin farklı aşamalarında kapitalist sistemin ihtiyaçlarına kimi zaman çatışan, kimi zaman uzlaşan bir yanıt olarak ataerkil yapının kadın ve erkek için belirlediği roller değişebilmektedir. Bu durum Özbekistan'da geç kapitalistleşme sürecinde kadınların girişimcilik faaliyetini toplumsal cinsiyet açısından değerlendirmeye ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Çalışmamızda, kadınların deneyimlerini kendi açıklamalarından anlamaya imkân sağlayan eleştirel yaklaşım ve niteliksel araştırma teknikleri kullanarak Özbekistan'da kadın girişimciliğinin özellikleri ve kadın girişimcilerin deneyimlerini anlamaya çaba gösterilmiştir. Girişimciliğin kadınların toplumsal konumuna etki edip etmediği, ettiyse bu etkinin ne yönde olduğu üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

Jel Kodları: J16, L26, P29, Z19

Anahtar Kelimeler: Kadın Girişimciliği, Kalkınma, Özbekistan, Toplumsal Cinsiyet

¹ Doktora tez çalışmasından üretilmiştir: Gaipova, Y. (2022). *Özbekistan'da Sovyet Sonrası Kalkınma Sürecinde Girişimci Kadınlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi S.B.E, İstanbul.

² Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, bernag@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3086-5334

³ Dr., Araştırmacı-Yazar, yulduzgaipova@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2619-2974

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscaoconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

Abstract

With the emphasis on entrepreneurship as a driving force for economic development in neoliberal policies, entrepreneurship is widely promoted for development and poverty eradication in late capitalist countries. In a patriarchal society such as Uzbekistan, entrepreneurship has also begun to be encouraged as a way of employment that will balance women's roles in business life and household.

From the feminist literature, it is known that women's work and life experiences differ significantly from men's due to the patriarchal structure, and women are more disadvantaged than men in social, economic and political areas. However, the roles determined by the patriarchal structure for men and women can change as a response, sometimes conflicting and sometimes reconciling, to the needs of the capitalist system at different stages. This situation indicates a need to study women's entrepreneurial activity from a gender perspective in a late capitalist country like Uzbekistan.

In this study, we made an effort to understand the characteristics of women entrepreneurship and the experiences of women entrepreneurs in Uzbekistan by using the critical approach and qualitative research techniques that allow us to understand women's experiences from their own explanations. An evaluation has been made on whether entrepreneurship affects the social position of women and if so, in which way.

Jel Codes: J16, L26, P29, Z19

Keywords: Women Entrepreneurship, Development, Uzbekistan, Gender

1. Giriş

1991’de Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından komünizm ideolojisi üzerinde zafer kazanan Batı merkezli kapitalizm ideolojisi eski Sovyet ülkelerini de kendi etkisi altına almıştır. Eski Sovyet ülkelerinin kapitalist üretim ilişkileri ve neoliberal ekonomik düzene entegre olması ile bu ülkelerde işsizlik, güvencesizlik ve kamusal harcamalar daraltılmış, kamusal hizmetler zayıflatılmış ve yaşam standartları düşmüştür. Neoliberal dönemin kalkınma politikalarında toplumsal ve ekonomik yükün gittikçe bireylerin üzerine yüklenmesi ile birlikte kendi hesabına çalışma eski Sovyet ülkeleri de dâhil olmak üzere geç kapitalistleşmiş ülkelerde en çok teşvik edilen istihdam türü olmaya başlamıştır.

1980’lerin sonunda Sovyet Özbekistan’da çalışanların büyük bir çoğunluğunu kadın çalışanların oluşturduğu sektörlerin başında sağlık, sosyal güvenlik, eğitim ve kültür alanları geldiği için, 1990’larda kamu harcamalarının azaltılmasıyla birlikte en çok işsiz kalan kesim kadın çalışanlar olmuştur. Artan işsizlik, sosyal güvenceden yoksunluk ataerkil yapının hâkim olduğu Özbek toplumda hane içinde kadınların bakım emeğine ihtiyacı artırırken, yoksullaşma gerçeği kadınların da haneye gelir getirmesine baskı yapmıştır. Yoksulluk ve yoksullaşma koşullarının artışı ile birlikte kadınlar girişimcilik, kendi hesabına çalışma ve enformel alanda yoğunlaşmaya başlamıştır.

Özbekistan da dahil olmak üzere dünyanın birçok yerinde kadın girişimciliğini teşvik eden neoliberal söylemler; girişimcilik teşvikinin yeni istihdam yaratacağını ve milyonlarca insanı yoksulluktan kurtaracağını, gelirleri artıracaklarını, ekonomik, toplumsal ve hane düzeyinde daha büyük sonuçlara yol açan etkilere sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte girişimcilik, kadınlar için ücretli istihdamın sağlayamadığı imkânlarla – evde çalışma ve dolayısıyla hane içi işleri ile gelir getirici faaliyetleri birlikte yürütme imkânı, kendi iş programını belirleme esnekliği, iş yerlerindeki ayrımcılıklardan uzaklaşma, kendi işini yapmanın verdiği özgüven ve bağımsızlık duygusu – daha avantajlı bir alternatif olarak sunulmuş, istihdam ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik politikaların temel stratejisine dönüşmüştür.

Eşitsiz ilişkilere içkin olan kapitalist üretim ilişkileri, aynı zamanda sermaye birikim sürecinin süreksizliği ile birlikte açığa çıkan sürekli yeniden yapılanma evrelerinde uygulanan politik ve ekonomik araçların toplumsal yapıya etkisi, yapının bileşeni olan ataerkil yapının sürdürülmesini ve kadınların yaşamını derinden etkilemektedir. İnsan-doğa, insan-insan ilişkilerin açığa çıkarttığı her bir olgu tek belirleyici olmadığı gibi, her bir olgu toplumsal ilişkilerinin her nüvesini etkileyebilmekte, birbirini dönüştürülebilirken, eşitsiz güç ilişkilerini de derinleştirebilmektedir. Bu çerçevede çalışmamızda somut gerçeklikten yola çıkılarak öncelikle soyutlama yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için öncelikle girişimcilik ve kendi hesabına çalışma kavramları tartışılmıştır. Ardından dünya genelinde ve Özbekistan’da kadın girişimciliğinin genel görünümü ile ilgili sayısal veriler incelenmiş, ardından girişimciliğinin toplumsal cinsiyet açısından etkileri ile ilgili çalışmalar ele alınmıştır. Soyutlamanın ardından soyut analizin somut düşüncede yerini gerçekçi bir şekilde bulabilmemiz için toplumsal ilişkileri içinden analizi sağlayan alan araştırması yapılmıştır. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak yapılan Alan araştırmasında Özbekistan’ın başkenti Taşkent’te faaliyet yürüten 25 girişimci kadınla yarı yapılandırılmış sorular kullanılarak derinlemesine görüşmeler yapılmış ve kadınların sosyolojik özellikleri, iş faaliyeti, çalışma koşulları, hane içindeki ilişkileri

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscoeconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

incelenmiştir. Kadınların girişimcilik faaliyetlerinin onların yaşamı, hane içindeki konumları ve bununla ilgili görüşleri üzerinde bir etki yaratıp yaratmadığını ilişkisel ve bütünlüklü bir şekilde anlamaya ve açıklamaya çalışılmıştır.

2. Girişimcilik ve Kendi Hesabına Çalışma

“Girişimci” (entrepreneur) kelimesi “üstlenmek, girişmek” anlamına gelen Fransızca “entreprendre” fiilinden türetilmiştir (Boutillier & Uzunidis, 2013). Girişimcilik kavramının kapsamlı tanımını ve ekonomik kalkınma ile bağlantısını ilk olarak geliştiren ve girişimcilik düşüncesi ve söylemini en çok etkileyen iktisatçı Joseph Schumpeter’dir. Schumpeter’e (1942) göre, girişimci “bir icadı veya daha genel olarak, daha önce uygulanmamış bir teknolojik olanağı kullanarak; yeni bir mal üreterek ya da eskisini yeni bir şekilde üreterek; üretim malzemeleri için yeni bir kaynak veya ürünleri satmak için yeni piyasayı keşfederek; endüstriyi yeniden organize ederek üretim modelini yeniden biçimlendirir veya devrimleştirir”. Schumpeter, girişimcinin “bilinenin ötesinde güvenle hareket edebilen” bir öncü olduğunu (Schumpeter, 1942) ve “tarihsel olduğu kadar teorik olarak da ayırt edici özelliğinin, tam olarak eski geleneği yıkmak ve yeni bir gelenek yaratmak” olduğunu (Schumpeter, 1934) vurgulamıştır. Schumpeter’in girişimcilik teorisinde yapılan vurgu, sıfırdan yeni bir şey yaratmak değil, hâlihazırda var olanı yeni yollarla birleştirmek üzerinedir. Bu nedenle Schumpeter, “yenilik” ve “icat” arasında bir kavramsal ayırım yapmıştır. Schumpeter’e göre, “girişimci yenilik yapar, ama icat etmez: Dolayısıyla girişimcilik faaliyeti “icat”tan ayırt edilmelidir. Pratikte uygulanmadıkları sürece icatlar ekonomik olarak önemsizdir” (Schumpeter, 1934). Schumpeter’e göre iktisadi kalkınma “yeni kombinasyonlar” yapan girişimcilerin çabaları ile gerçekleşir. Girişimciler, zaman içinde geçersiz hale gelen ekonomik yapıların yerini alan yenilikler yaratarak kapitalizmin önemli unsuru olan “yaratıcı yıkım”a sebep olur. Bu nedenle Schumpeter, riski üstlenmekten ziyade yenilik yaratmanın, girişimciyi diğer ekonomik aktörlerden farklı kıldığını vurgulamıştır (Schumpeter, 1942).

Plehwe (2020), neoliberal dönemde girişimcilik düşüncesinin dönüşümünü incelerken, 1970’lerin sonunda yaygınlaşan girişimcilik söylemlerinde Schumpeter’in değil, Ludwig von Mises ve Herbert Giersch’in geliştirdiği girişimcilik kavramlarının politika yapımında etkili olduğunu açıklamaktadır. Mises (1949), girişimciliği, insanın belirsizlik koşullarında seçim yapma ihtiyacından ortaya çıkan genel bir davranışı olarak görmektedir. Mises’in tanımıyla “piyasa sinyallerinde meydana gelen değişikliklere göre hareket eden insan”ların hepsi girişimcidir. Giersch (1982), Mises’in düşüncelerini daha ileri götürerek, girişimcilerin arzının sınırsız olduğunu ve söz konusu arzın harekete geçmesi için “refah devletinin ulusal emperyalizmi”, “sanayi içinde devlet bürokrasisinin artması” ve “örgütlü emek gücünün ücret artışı için baskıları” gibi kurumsal ve bürokratik engellerin ortadan kalkması gerektiğini vurgulamaktadır. Giersch, tüm işsizlerin, politik kurumların yeterince reforme edilmesi ve teşviklerin (girişimcilik eğitimi ve kredilerin) doğru şekillendirilmesi koşulunda kendini istihdam eden girişimcilere dönüşebileceğini belirtmektedir. Plehwe (2020), Schumpeter’den farklı bir şekilde Mises’in, yenilik ve değişimi değil, sadece serbest piyasa ilişkilerini girişimciliğin temel gereksinimi olarak belirlediğini vurgulamaktadır.

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscaoconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

Günümüzde girişimcilik alanındaki çalışmaların birçoğunda “girişimcilik” (entrepreneurship) ve “kendi hesabına çalışma” (self-employment) kavramları birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılmaktadır. ILO (2020) raporunda kendi hesabına çalışmak, ücret yerine üretilen ürün ve hizmetlerden kazanılan kâr karşılığında iş yapmak olarak tanımlanmaktadır; kendi hesabına çalışanlar işverenler, serbest meslek sahipleri, ücretsiz aile işçileri ve üretici kooperatiflerin üyeleri olarak sınıflandırılmaktadır. Parker (2004) kendi hesabına çalışanları ücret almayan, ancak mesleğini veya işini kendi hesabına ve risk altında organizasyon yapısı oluşturmadan yaparak kâr elde eden bireyler olarak görmektedir. Girişimciler de kendi hesabına çalışanlar da bilgilerini, emek ve maddi kaynakları kullanarak üretim faaliyetinde bulunmaktadır. İkisi de faaliyeti sürecinde riski üstlenmektedir. Girişimciler de fiili olarak kendi hesabına çalışmaktadır. Ancak bu iki kavram eşdeğer değildir ve aralarında önemli farklar bulunmaktadır.

Casson (2005), girişimcilik ve kendi hesabına çalışmayı eş anlamlı olarak kullanmanın bir kavram hatası olduğunu ve kendi hesabına çalışanları girişimci olarak saymanın girişimcilikle ilgili istatistik hatalara neden olabileceğini vurgulamıştır. Ayrıca Casson, bazı mesleklerde kendi hesabına çalışmanın yaygın bir sözleşme biçimi olduğunu (örn. tesisatçılar, inşaatta ve mülk bakımında çalışanlar vb.) ve söz konusu alanlarda kendi hesabına çalışanların yüksek oranını girişimciler oranının yüksekliği olarak kabul etmenin, yanlış bir şekilde bu alanların ileri düzeyde yenilik ve teknolojik ilerleme ile tanımlanmasına götüreceğini belirtmiştir. Henrekson (2007) da girişimcilik oranını kendi hesabına çalışanlar oranı olarak ölçmenin yanlış olduğunu vurgulayarak, girişimcilerin üretimde yeni kombinasyonlar kullanarak ekonomiye bir yenilik veya değişiklik kattıkları için kendi hesabına çalışanlardan farklı olduklarını belirtmektedir.

Holborow (2015), Avrupa'nın 15 ülkesinde yeni bir iş kurmak isteyenlerin ortalama sadece yüzde 8,9 oranda olduğunu, gerçek girişimcilerin aslında toplumda çok küçük bir grup olduğunu belirtmektedir. Margolis (2014), erken kapitalistleşmiş ülkelerde ücretli istihdam oranının kendi hesabına çalışma oranından çok daha fazla olduğunu, geç kapitalistleşmiş ülkelerde ise kendi hesabına çalışma oranının daha fazla olduğunu ve bunlardan sadece üçte birinin gerçek anlamda girişimci olduğunu belirtmektedir. Margolis'a göre, erken kapitalistleşmiş ülkelerde girişimcilik üzerine yapılan araştırmaların çoğu, girişimci olmayı bireyin bir özgür kararı olarak ele alsa da geç kapitalistleşen ülkelerde bu tür bakış açısı gerçek durumu yansıtmamaktadır. Geç kapitalistleşen birçok ülkede işsizler için sosyal güvence sistemi olmadığı için, bu insanlar için çalışmamak açlık anlamına gelmektedir. Dolayısıyla geçim kaynağını sağlamak için tarımsal kaynaklara erişimi olmayan ihtiyaç sahibi insanlar en azından hayatta kalmaya gerekli olan minimum parayı kazanmak için kendi hesabına çalışmaktadır. Ayrıca Margolis (2014), bu sebepten geç kapitalistleşen ülkelerde ILO tanımındaki işsizlik (çalışmayan ama iş arayan ve işe başlamak için uygun olan) oranının genellikle çok düşük olduğunu belirtmektedir.

Earle & Zakova (1998) benzer şekilde, kendi hesabına çalışanları ve girişimcileri değerlendirirken, kurumsal çerçeve etkisinin önemini dikkate almak gerektiğini belirterek, “bir yandan kendi hesabına çalışan biri, yeni fırsatları keşfederek, ürünleri, üretim süreçlerini ve dağıtım yollarını iyileştirmek için uygulayan bir girişimci olabilir. Öte yandan, kendi hesabına çalışma, belki de işsiz kalan bir çalışanın yüksek işsizlik koşulunda iş bulamadığını yansıtabilir

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscaoconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

ve yaptığı iş ile kazandığı gelir işsiz bir kişininkinden çok az farklı olabilir. Kendi hesabına çalışma, bir kişinin yeni girişimlerle risk alarak zengin olmaya çalışması veya aksine geçimini sağlamak için umutsuzca herhangi bir işi yapmaya hazır olması” sonucu olabileceğini açıklamaktadır.

Congregado vd. (2010) işsizlikten dolayı kendi hesabına çalışmaya başlayan kişiler genelde kendileri dışında başka kişiyi istihdam etmedikleri için, işsizlikle mücadele etmenin bir yolu olarak kendi hesabına çalışmayı teşvik etmenin başarısız bir çözüm olduğunu vurgulamaktadır. Girişimcilik dinamik bir faaliyet olduğu için, doğru politikaları üretmek adına zorunluluk temelli girişimcilikten fırsat temelli girişimciliğe geçiş, kendi hesabına çalışmaktan girişimciliğe ya da ücretli istihdama geçiş gibi süreçleri detaylı araştırmak gerektiğinin altını çizmektedir (Congregado vd., 2010).

Mirchandani (2005), kişilerin toplumsal konumunun, onların bakış açılarını, fırsatları yakalama imkânını, kurduğu işleri ve çalışma biçimlerini yapılandırdığını belirtmektedir. Girişimcilik ve kendi hesabına çalışma arasında ayırım yapabilmek için bu iki faaliyetin gerçekleştiği toplumsal ve ekonomik yapıların toplumsal cinsiyet ilişkilerini de kapsayacak şekilde analiz içine dâhil edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Kanada’da hazır giyim endüstrisi tarafından evlerde kendi hesabına çalışan terzilerin emeğinin kullanılması araştırmasını örnek vererek, Mirchandani (2005) genellikle göçmen kadınlardan oluşan söz konusu terzilerin kendi iş düzenleri üzerinde çok sınırlı kontrole sahip oldukları ve son derece düşük ücret aldıkları için bu faaliyeti güvencesiz ücretli çalışmayı maskeleyen “sahte kendi hesabına çalışma” olarak tanımlamaktadır.

Sonraki başlıkta, girişimcilik ve kendi hesabına çalışma kavramları arasındaki önemli farkları göz önünde bulundurarak dünya geneli ve Özbekistan’da kadın girişimciliği durumu ile ilgili sayısal veriler incelenmektedir.

3. Dünya’da ve Özbekistan’da Kadın Girişimciliğinin Genel Görünümü

Günümüzde dünya genelinde girişimcilik ve kendi hesabına çalışmanın teşviki işsizlik ve yoksullukla baş etme politikaları olarak göze çarpmaktadır. Söz konusu politikalar özgür, rasyonel ve rekabetçi bireylerin devletten bağımsız serbest piyasa koşullarında kendi girişimci potansiyelini gerçekleştirerek kendilerini refaha götüreceklerini öngörmektedir. Rose (1999) bu olgunun arka planında 1980’lerden bu yana hâkim olan neoliberal politikalar sonucunda artan işsizlik ve yoksullaşma, hızla yaygınlaşan enformel, esnek ve güvencesiz istihdam türleri, sosyal hak ve kamusal desteklerinin azaltılması ya da tamamen kesilmesi gibi yapısal sorunların çözümünü neoliberal kapitalizm mantığına uygun olarak “girişimcileşmiş” bireylerin sorumluluğuna bırakma eğilimi olduğunu vurgulamıştır. Ergüneş (2010) de neoliberal dönemde yaygınlaşan girişimcilik teşviklerinin “yoksulluğun azaltılması”ndan “yoksulluğun yönetilmesi”ne doğru bir paradigmatik değişimin işareti olduğunu vurgulayarak, söz konusu değişimin sosyal güvence ve hizmetlerle birlikte işsizliğe çare bulma, finansman kaynakları sağlama ve yoksullukla baş etme meselelerinin bireylerin sorumluluğuna bırakılmasında açık bir şekilde gözlemlendiğini açıklamıştır.

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscoeconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

Söz konusu kadınlar olduğunda girişimcilik yoksulluktan kurtulmanın yanı sıra toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşma stratejisi olarak önerilmektedir. Kadınların maddi ve toplumsal durumunu onları ekonomik alana daha fazla dâhil etmek yoluyla iyileştirmek, ileride sadece kadınların ve yaşadıkları hanelerin refahına değil, “ulusların kalkınmasına” ve “ekonomik büyümesine” de katkı sağlayacağı yaygın kabul edilen görüş olarak ortaya çıkmaktadır. Bu görüş çerçevesinde Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Asya Kalkınma Bankası (ADB) gibi uluslararası kuruluşlar başta olmak üzere çeşitli kalkınma kurumları, sivil toplum kuruluşları ve kamu kurumları, geç kapitalistleşmiş ülkelerde kadın işsizliği ve yoksulluğuna karşı bir çare olarak kadın girişimciliğini geliştirmek için çeşitli programlar önermekte ve uygulamaktadır (UNIDO, 2014; World Bank, 1994; 2002).

Küresel Girişimcilik Monitörü'nün (GEM) 49 ülkeyi kapsayan 2018/2019 raporuna göre 18-64 çalışma yaşında olanlar arasında erkek girişimciler yüzde 20 iken kadınların oranı bir hayli düşük olup yüzde 10,2'dir. En düşük girişimcilik oranları yüksek gelirli Avrupa ve Kuzey Amerika bölgelerinde, en yüksek girişimcilik oranları ise düşük ve orta gelirli Afrika ve Güney Amerika bölgelerinde görülmektedir. Benzer şekilde yüksek gelirli ülkelerde kendi hesabına çalışanlar oranı tüm istihdamın yüzde 12'si civarındayken düşük gelirli ülkelere bu rakam yüzde 80'i geçmektedir. Kadınlar, kendi hesabına çalışanların üçte birinden fazlasını oluşturmaktadır (ILO, 2022). Örneğin, Küresel Girişimcilik Endeksi (GEI) sıralamasına göre 137 ülke arasında girişimcilik için “en elverişli koşullara”⁴ sahip 10 ülke arasında bulunan Amerika Birleşik Devletleri, İsviçre, Kanada, Birleşik Krallık, İsveç gibi ülkelerde kadınlar arasında girişimcilik oranları yüzde 5-15 arası değişirken, söz konusu sıralamanın sonunda yer alan Angola, Ekvador, Uganda gibi ülkelere girişimci kadınlar oranı yüzde 40'a varmaktadır (GEDİ, 2018; GEM, 2019a). Ataerkil uygulamaların baskın olduğu Orta Doğu ülkelerinde de kadınlar arasında girişimcilik oranı yüzde 10'u geçmemektedir. GEM (2019b) raporunda yüksek gelirli ülkelere girişimcilik ve kendi hesabına çalışma oranlarının düşüklüğü güvenceli ücretli istihdam olanaklarının düşük gelirli ülkelere göre daha fazla olmasından kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Buna bağlı olarak söz konusu raporda düşük gelirli ülkelere hem kadın hem de erkekler arasında geçim ihtiyacından dolayı girişimciliğe başlayanların oranının yüksek olduğu tespit edilmektedir. Ayrıca girişimciliğe en uygun koşullara sahip ülkelere girişimciler oranının görece düşük olması piyasanın gelişme düzeyi dışında işsizlik, düşük gelirler ve geçim kaynaklarının kısıtlı olması gibi yapısal nedenlerin girişimciliğe iten önemli faktörler olduğunu göstermektedir (Mastercard Index of Women Entrepreneurs, 2019).

Dünya geneline bakıldığında kadın ve erkekler arasında en yüksek girişimci oranı 25-34 ve 35-44 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Yüksek gelirli ülkelere kadınların eğitim düzeyi artması ile girişimci olma oranı azalmaktadır, orta ve düşük gelirli ülkelere ise yüksek eğitimi olan erkek ve kadınlar arasında girişimcilik oranının da yüksek olduğu görülmektedir (GEM, 2019a). Bunun temel sebebi olarak yüksek gelirli ülkelere yüksek eğitim düzeyindeki kadrolar

⁴ Literatürde “girişimcilik ekosistemi” olarak da geçen söz konusu koşullar girişimci bireylerin tutumları, yetenekleri ve güdülerini en verimli şekilde ortaya çıkarmalarına ve kaynakların en etkili şekilde kullanılmasına imkân sağlayan destekleyici kurumsal yapı, altyapı, elverişli coğrafik koşullar ve tüm bunların etkili yönetimini içermektedir.

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscaoconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

için girişimcilik ve kendi hesabına çalışma dışında farklı güvenceli ücretli istihdam seçeneklerinin bulunması, düşük gelirli ülkelerde ise böyle bir istihdam seçeneklerinin olmaması ile açıklanmaktadır (GEM, 2019b).

Girişimciliğin teşviki yeni istihdam olanakları yaratmasıyla işsizliğe karşı bir çözüm olarak sunulmaktadır. İstatistik verilere bakıldığında, erkek girişimcilerin sadece yüzde 5'i, kadın girişimcilerin ise yüzde 2,8'inin 20 kişiden fazla çalışanı olduğu görülmektedir (GEM, 2019b). OECD ülkeleri ile ilgili raporda "potansiyel girişimciler" olarak tanımlanan kendi hesabına çalışanlar arasında kendisi dışında en az bir çalışanı olan erkekler yüzde 5, kadınlar ise yüzde 2'yi oluşturmaktadır (OECD, 2022). Girişimciliğin sektörel dağılımına bakıldığında işletmelerin büyük kısmı perakende ve toptan ticaret alanındadır ve bu alanda girişimcilerin yüzde 50'si kadın iken erkekler yüzde 42,6'dır. Sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler alanında girişimcilerin yüzde 17,2'si kadınlar, erkekler yüzde 10,1'dir. Finans ve yönetim hizmetlerinde girişimcilerin yüzde 13'ü kadınlar, erkekler yüzde 16,9'dur. İmalat ve ulaşım alanında girişimcilerin yüzde 11,3'ü kadınlar, erkekler yüzde 12,9'dur. Tarım ve maden alanında girişimcilerin yüzde 5,4'ü kadınlar, erkekler ise yüzde 12,4'tür. Bilişim teknolojileri alanında ise girişimcilerin yüzde 1,7'si kadınlar, erkekler ise yüzde 4,9'dur (GEM, 2019a).

Küresel düzeyde hem kadınlarla erkekler arasında hem de gelir düzeyleri farklı olan bölgelerdeki kadınlar ve erkekler arasında işletmelerine yaptıkları ortalama yatırım büyüklüğünde eşitsizlikler bulunmaktadır. Dünya genelinde kadınların yaptığı yatırımlar ortalama 2 737 ABD doları, erkeklerin ise 3 419 ABD doları olduğu, Sahra-altı Afrika ülkelerinde kadınların yaptığı yatırımlar 202 ABD dolarına eşitken Avrupa'da bunun 28 katı olduğu görülmektedir (GEM, 2019a).

Özbekistan'da özel girişimcilik faaliyetleri başlangıcı geç Sovyet döneminde izlenmektedir. Sovyet dönemi boyunca, özel mülkiyetle beraber kâr amaçlı özel girişimcilik faaliyetleri de yasaklanmıştır. 1980'ler sonunda SSCB'de Yeniden Yapılanma (Perestroyka) dönemindeki ekonomik çöküş sonucunda Birliğin diğer ülkelerine iş seyahatine gidip dönüşte enformel ticaret için mal getirmek yaygınlaşmaya başlamıştır (Turaeva, 2017). Sovyetler Birliğinin dağılmasını izleyen ilk dönemlerde kamu kuruluşlarında kısaltmalar ve ücretlerin düşmesi veya geç ödenmesi nedeniyle enformel ticaret, eğitim veya sağlık alanında kamu çalışanları dahil olmak üzere tüm yaş gruplarındaki Özbek kadınlarının çoğunun temel geçim kaynağına dönüşmüştür (Kandiyoti, 2007; Maksudova, 2000).

Özbekistan'da KOBİ sektöründe, tüm kayıtlı tüzel işletmelerin yüzde 91,8'ini mikro işletmeler ve sadece yüzde 8,2'sini küçük işletmeler oluşturmaktadır. Mikro işletmelerde ortalama 7-8 kişi istihdam edilmektedir (Tadjibaeva, 2019). KOBİ'lerin yüzde 28'i ticaret, yüzde 20'si sanayi, yüzde 11'i inşaat, yüzde 10'u hizmet, yüzde 9'u ulaşım ve yüzde 9'u tarım sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Dünya Bankasına göre, 2018'de özel sektörün istihdamdaki payı yüzde 78'i oluşturmuştur (Trushin, 2019). Özbekistan Ekonomi Bakanlığı 2018 verilerine göre söz konusu istihdamın sadece yüzde 16'sını tüzel kişiliği olan küçük ve mikro işletmeler sağlamaktadır, yüzde 60'tan fazla oranı ise kendi hesabına çalışanlardan oluşmaktadır. Küçük işletmeler istihdam oranlarının sektörel dağılımı tarımda yüzde 34,2, sanayide yüzde 12,7, inşaatta yüzde 11,6, ticarete yüzde 13,4 ve hizmet sektöründe yüzde 28,1'dir (Özbekistan Ekonomi Bakanlığı, 2018).

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscoeconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

Özbekistan’da girişimcilik ve KOBİ’lerle ilgili cinsiyete göre ayrılmış detaylı resmi istatistik veriler bulunmamaktadır. Ülkedeki girişimci kadınların sayısı ile ilgili bilgiler kaynaklara göre farklılaşmaktadır: Örneğin, Girişimci Kadınlar Derneği verilerine göre girişimcilerin yüzde 30’u kadınlardan oluşmaktadır (Imamova, 2018); Özbekistan Ticaret ve Sanayi Odasına göre ise ülkedeki girişimcilerin yalnızca yüzde 10’u kadınlardır (UNDP, 2017). Ulusal düzeyde girişimci kadınların yüzde 80’i ağırlıklı olarak (1) gıda ve gıda dışı ürünlerin perakende ticareti, (2) fırıncılık ve yemek pişirme ve (3) dikiş ve terzi sektörlerinde yoğunlaşmaktadır (UNDP, 2017). Kırsal kesimdeki araştırmalar, girişimci kadınların el sanatları veya gıda üretiminde evden çalıştığını ve bu nedenle yaygın olarak tüzel kişiliği olmadan kendi hesabına çalıştığı veya mikro işletmeler kurduğunu göstermektedir (FAO, 2019).

Ülkedeki genel istihdam verilerine bakıldığında, kadınların istihdam oranı yüzde 48 iken erkeklerin oranı yüzde 75 olup kadınlara göre bu oran çok yüksektir. Kadınlar ağırlıklı olarak en düşük ücretli kamu hizmetlerinde (eğitim, sağlık hizmetleri ve sosyal güvenlik) alt kademelerde yoğunlaşmaktadır. 2018 yılında kamu sektöründe istihdam edilenler arasında kadınların oranı yüzde 59 iken erkeklerin yüzde 41’dir (ILO, 2020). Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine göre ülkede en yüksek ücretli bilişim ve finans sektörlerinde erkekler istihdamının (yüzde 66) kadınlardan (yüzde 32) iki kat fazla olduğu, ücret sıralamasında sonraki sırada olan inşaat alanında erkeklerin istihdam oranları yüzde 95 kadınların ise yüzde 5 olduğu görülmektedir. Kadınlar genelde erkeklerin kazandığı ortalama ücretin yüzde 53-60 oranını kazanmaktadır (FAO, 2019; ILO, 2020). Üst düzey yönetim kadrosunun yalnızca yüzde 1,7’si kadınlardan oluşmaktadır. Özel sektörde istihdam edilenlerin ise yüzde 26’sı kadınlar, yüzde 74’ü erkeklerden oluşmaktadır (ILO, 2020).⁵

Özbekistan’da kadın girişimciliğinin teşviki, 2006 yılında başlatılan ve kadınların ev içi sorumluluklarıyla uyumlu esnek istihdamı teşvik eden devlet programlarına ilişkindir. Söz konusu programlar kapsamında kadınların para kazanmalarını sağlamaya yönelik ücretsiz ev emeğine benzer tarım, yemek pişirme, temizlik, giysi dikimi, el sanatları, hasta ve çocuk bakımı gibi sektörlerde “ev eksenli girişimciliğini” geliştirmeye öncelik verilmektedir. Bu nedenle bu tür programların oluşturmaya çalıştığı girişimciler aslında sosyal güvencesi olmadan evde üretim yapan kendi hesabına çalışanlar olarak ortaya çıkmaktadır (ADB, 2014). Bu tür ev eksenli istihdam programları ev eksenli girişimciliğin aynı zamanda kadınların “doğal” görevleri olarak görülen yeniden üretici rolleri ile de çakışmayacağını savunmaktadır. ILO (2020) verilerine göre 2018’de girişimci kadınların yaklaşık yüzde 57 oranı, erkek girişimcilerin ise yüzde 40’ı evde üretim yaptığı görülmektedir.

⁵ Bu veriler toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin bir sonucu olan ve literatürde “cam tavan” ve “cam duvar” olarak adlandırılan olguları yansıtmaktadır. “Cam tavan” kadınların iş hayatında dikey olarak belli bir seviyenin üstünde yükselerek üst düzey yönetici olarak görev almasını engelleyen ve bir grup olarak kadınlara, kadın oldukları için uygulanan görünmez engeller olarak tanımlanmaktadır (Morrison, White & Van Velstor, 1987). “Cam duvar” kadınların yatay olarak kurumlarda stratejik öneme sahip departmanlara geçmesi ve üst düzey yönetimde yer alması için gerekli iş deneyimini kazanması önündeki görünmez engeller olarak tanımlanmaktadır (Still, 1997). Ataerkil cinsiyetçi roller etkisinde oluşan “cam duvar”lar kadınların belli meslek grupları ve departmanlarda (örn. hizmet, eğitim ve sağlık sektörü; insan kaynakları, sekreterlik, satış pozisyonları) yoğunlaşmasına sebep olmaktadır ve yönetici düzeyine yükselmeleri durumunda dahi kadınların kurumlarda daha az ücret alan idari birimlerde yer alması ile sonuçlanmaktadır.

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscoeconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

Özbekistan’da neoliberal politikaların daha hızlı uygulanmasına yönelik 2017-2021 kalkınma stratejisinde de öncelikli alanlardan biri olarak kadın girişimciliğini geliştirmek belirlenmiştir. Siyasi söylemler ve medyada kadınların artık sadece aile içindeki rolüne odaklanmadan iyi bir eş ve anne olmakla birlikte neoliberal kimliğe uygun özelliklere sahip iş kadını da olması gerektiği söylemi yaygınlaşmıştır. Özbekistan Ombudsmanının⁶ kadın rolü ile ilgili paylaştığı görüşler buna iyi bir örnek olmaktadır: *“Günümüzde modern bir kadın sadece üreme fonksiyonlarını gerçekleştiren ailenin bakıcısı değildir, aynı zamanda kadınlığını kaybetmeyen, açık bir amacı olan güçlü ve bağımsız bir iş kadınıdır...”* (Sputniknews, 2018).

Bir taraftan girişimci kadınların bağımsız neoliberal birey olarak kendini istihdam etmesi teşvik edilirken diğer taraftan ataerkil toplumsal uygulamaları pekiştiren söylemler girişimcilik teşvikinin cinsiyetçi içeriğini ortaya koymaktadır. Bir sonraki başlıkta toplumsal cinsiyet açısından kadınların girişimcilik deneyimlerini ele alan çalışmalar incelenmektedir.

4. Toplumsal Cinsiyet ve Girişimcilik

Ataerkil toplumsal yapı içinde kadınlar yaşamının her aşamasında emeği ve bedeni üzerinde erkek otoritesi kurulur. Kadınların emek piyasasına katılımları da ataerkil sistemin belirlediği çerçeve içinde gerçekleşir. Ataerkil normlar kadınların esas rolünü annelik ve eşlik olarak belirlediği için kadınların emek piyasasındaki konumu ikincil olarak görülür ve kadınların esas olarak belirlenen rolleriyle çatışmayacak şekilde esnek istihdam biçimlerine yönelmesi önerilir (Yaman-Öztürk & Dedeoğlu, 2010). Kadınların emek piyasasındaki konumu, istihdam alanları, çalışma şekli ve ücret düzeyleri Acar-Savran (2004) tanımı ile “yer-yer birbirini pekiştiren, yer-yer birbiri ile çatışan” ataerkil yapı ve kapitalist sistemin etkileşimi ile biçimlenir.

Bu perspektiften bakıldığı zaman girişimcilikle ilgili neoliberal politikalar, söylemler ve uygulamaların eşitsiz ataerkil toplumsal cinsiyet ilişkilerine dayandığı görülmektedir. Ataerkil yapı ve kapitalist üretim ilişkisi birbiriyle etkileşim içinde var olmaktadır. Örneğin Dünya Bankasına göre kadınlara yatırım yapmak “akıllı ekonomi”dir. Çünkü kadınlar rasyonel bireyler olarak her zaman erkeklere göre daha çalışkan ve daha üretkendir; “fedakâr doğaları” sayesinde kazandıkları geliri aile refahı ve çocuklarının gelişimi için kullanır. Atasü-Topçuoğlu (2012) vurguladığı gibi, “sadece yeniden üretim başkaları için değildir, kadın emeğinin her sonucu başkaları için olmalıdır”. Söz konusu “akıllı ekonomi”ye göre uluslararası kurumlar ve özel kuruluşların iş birliği yaparak, kadınların ekonomik güçlenmesine sebep olacak kadın girişimciliğine yatırımları artırmaları önerilmektedir (World Bank, 2006; 2011).

Neoliberal söylemler bağımsız, rasyonel, bireyci, ekonomik aktör modelini öne çıkarırken kadınların özellikle sosyal devletin erozyona uğraması ile daha da artan toplumsal yeniden üretimdeki emeğini göz ardı ederek, cinsiyete dayalı eşitsizliklerin pekiştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Kadınların üretim ve yeniden üretim emeğinden oluşan çifte yük baskısının altında olduğu bilinmesine rağmen, kalkınma söyleminde yoksul hanelerdeki kadınların zamanı ve enerjilerinin sonsuz derecede esnek olduğu ve her zaman daha fazla girişimcilik faaliyeti için müsait olduğu varsayılmaktadır (De la Rocha, 2009). Neoliberal yeniden

⁶ Ombudsman – Özbekistan Parlamentosu tarafından insan hakları ve özgürlüklerini savunmak ve korumakla yetkilendirilmiş üst düzey kamu görevlisidir.

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscaoconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

yapılanma döneminde güvenceli istihdam olanakları ve sosyal desteklerin hızla azaldığı ortamda kadınlardan, neoliberal bireyler olarak girişimciliğe başlamakla hem ailesinin geçimini sağlaması hem de girişimciliğin zaman açısından “esnek” olması ile hane içi işlerini de eksiksiz bir şekilde yerine getirmesi beklenmektedir. Yoksulluk veya girişimcilikte başarısızlık, bireylerin yetersizliği olarak kabul edilmektedir (Wilson, 2008). Yapısal koşullar dikkate alınsa bile, çözüm için öneriler genelde bireysel düzeyde kalmaktadır. Bireylerin mevcut yapılara uyum sağlamaları tavsiye edilmektedir. Mevcut yapılar nadiren sorgulanmakta ve yapısal değişiklikler dile getirilmemektedir (Ahl, 2002).

Oxfam, Güney Asya’da 1980’lerde kadınlara yönelik uygulanan gelir getirici girişimcilik projelerini değerlendirirken, çoğu projelerin ekonomik olarak başarısız olduğunu ve kadınların sadece geçim düzeyinde çok az gelir elde ettiğini tespit etmiştir (Piza Lopez & March, 1990). Söz konusu projelerin, kadınların eşitsiz konumu üzerinde herhangi bir olumlu etkide bulunmakta başarısız olduğu ortaya çıkmıştır. Girişimciliğin yaygın bir şekilde kadınlara zaman kullanımı açısından esneklik sağlayacağını savunan varsayımların aksine projelerin, kadınların zaman kullanımı açısından uygunluğuna ilişkin gerçekçi olmayan değerlendirmelere dayandığı ve genellikle kadınların iş yüklerini artırarak daha fazla baskıya yol açtığı sonucuna varılmıştır (Piza Lopez & March, 1990).

Lee-Gosselin & Grise (1990) girişimci kadınların boş zamanı üzerine yaptığı araştırmasında katılımcıların yarısından fazlası girişimcilik faaliyetine başladıktan sonra boş zamanlarının olumsuz etkilendiğini bildirmiştir. Araştırmaya katılan kadınlar, işletme sahibi olmak daha fazla zaman ve çaba gerektirdiği ve girişimci olunca aile içindeki ev işleri ve çocuk bakımı gibi yükümlülükleri kendiliğinden azalmadığı için, kendilerine ayırmak için çok az zaman kaldığını açıklamıştır.

Diğer bir çalışma, Afganistan’da kadınların kalkınma programlarına zorunlu katılımının, kadınların gelir elde etme sürecine katılımını olumlu yönde etkilemiş olsa da kadınların hane içindeki konumlarını veya genel olarak toplumdaki konumunu değiştirmede başarılı olmadığını tespit etmiştir (Beath vd., 2012). Başka bir deyişle, sadece ekonomik faaliyetlere odaklanan programlar toplumsal cinsiyet ayrımcılığını azaltmamıştır.

Toplumdaki genel kabul edilen cinsiyet normları, kadın ve erkekler için uygun olan meslek ve işleri de belirleyen yatay ayrışma yapmaktadır ve böylece kadınların işgücü piyasasındaki konumunu yansıtarak “ağırlıklı olarak kadınların çalıştığı” alanlarda girişimcilik yapmalarına sebep olmaktadır. Kadınların hareketliliği ve bedeni üzerindeki ataerkil denetimle birlikte ev içi geleneksel roller, bu toplumlarda kadınların daha çok ev eksenli üretime odaklanmalarına yol açmaktadır. Bu nedenle, kadınların girişimciliği genellikle geleneksel aile yapılarını sürdüreceği şekilde gerçekleşmekte ve kadınların bulunduğu eşitsiz ataerkil sisteme neredeyse hiç meydan okumayacak şekilde sürdürülmektedir (Ojediran & Anderson, 2020). Kadınların toplumsal konumunu iyileştirmek için ev eksenli girişimcilik faaliyetlerini teşvik eden programları eleştirirken, Bari vd. (2021) evde çalışmanın kadınların yeniden üretim ve gelir getirici rolleri arasındaki çatışmayı azaltacak gibi görünmesine rağmen kadınların toplumsal yeniden üretim rollerini yoğunlaştırdığı ve güçlendirdiğini vurgulamaktadır.

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscaoconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

Önceki başlıkta gördüğümüz gibi Özbekistan’da girişimcilik kadınlar için emek piyasasındaki bir esnek faaliyet biçimi olarak kabul edilmektedir; kadınların çalışma süresi, yeri ve koşulları üzerinde yüksek düzeyde özerkliğe sahip olacağı ve ailesine yeterince zaman ayırabileceği savunulmaktadır. Burada, sadece kadınlara yönelik cinsiyete dayalı bir iş-aile dengesinin sağlanması gerektiğine işaret saptanmaktadır. Hane içi işleri ve bakım emeği sorumlulukları ile ilgili söylemlerde erkeklerin bahsi geçmemektedir. Kadınlardan ev içi sorumluluklarını devam ettikleri halde aynı zamanda hane için gelir getirici faaliyetlerde bulunmaları beklenmektedir. Türkiye üzerine yaptığı çalışmasında benzer bir duruma vurgu yapan Altan-Olcay (2014) bu tür “fedakâr anneliğin” aslında “neoliberal girişimci bireyselliğin ayrılmaz ama görünmeyen bir parçası” olduğunu vurgulamaktadır. Her ne kadar söylemlerde neoliberal birey rasyonel, bağımsız ve kendi kendinden sorumlu olarak tanımlansa da gerçekte toplumsal cinsiyet eşitsizliğine maruz bırakılan ve sadece kendinden değil aynı zamanda toplumsal yeniden üretimden de ana sorumlu olduğu belirtilmektedir (Altan-Olcay, 2014). Türkiye’deki çalışmaların ortaya koyduğu gibi çoğu durumlarda ataerkinin sadece ev içi sorumluluklarını yerine getirmede bir aksama yaşanmaması koşulu ile kadınların çalışmasına izin vermesi tespiti de neoliberal bireyin özgürlüğü mitinin geçersizliğini göstermektedir.

Girişimciliğin teşviki az gelişmiş ülkelerde yoksulluğu ortadan kaldırmanın stratejisi olarak sunulsa da yapılan araştırmalar çoğu durumda bu tür teşviklerin güvencesiz, düzensiz ve geçim seviyesinde gelir getiren mikro girişimler ve enformel kendi hesabına çalışmalarla sonuçlandığını göstermektedir (Boeri, 2018; Mayoux, 1995; Strier, 2010). Dünya genelinde girişimciliğin durumundan da görüldüğü gibi en çok yaygın olan işletmeler az sayıda istihdam yaratan ve genelde rekabetin yoğun olduğu sektörlerde düşük gelir elde eden mikro işletmelerdir. Bu tür işletmelerin aynı zamanda ekonomik kriz koşullarında en çok olumsuz etkilendiği ve iflas ettiği vurgulanmaktadır (Ecevit, 2007; Özar vd., 2008). Dolayısıyla girişimcilik teşviklerinin arkasında duran neoliberal vaatlerin sadece toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ortadan kaldırmada başarısız olmadığı aynı zamanda yoksulluktan kurtularak refah düzeyine ulaşmada gerçekten uzak olduğu görülmektedir (Altan-Olcay, 2014).

İlk iki başlıkta hem dünyada hem de Özbekistan özelinde girişimci kadınlar ile ilgili genel bilgiler değerlendirilmiştir. Aynı zamanda dünya ölçeğinde kapitalist üretim ilişkilerini şekillendiren politik kararların etkileri, erken ve geç kapitalistleşen ülkelerde yapısal dinamikleri farklılıkları ve ataerkil toplum yapısının devamlılığı, kapitalist üretim ilişkilerine eklenme süreçlerinin girişimci kadınlara etkileri incelenmiş, son başlık altında Özbekistan’da kadın olmanın ve girişimci olmanın ne anlama geldiğini alan çalışmasıyla ortaya konulmaya çalışılacaktır.

5. Özbekistan’da Kadın Girişimciliği Üzerine Bir Alan Çalışması

Özbekistan’da kadın girişimciliği üzerine yapmış olduğumuz alan çalışmamıza ilişkin öncelikle araştırmamızın amacı ve amaca ilişkin seçmiş olduğumuz yöntemimiz ortaya konulmuştur. Alan çalışmamıza ilişkin bulgularımız üç ana başlık altında incelenmiştir. İlki girişimci kadınların demografik yapısı; ikincisi, girişimci kadınların iş faaliyetleri; üçüncü ve son olarak girişimci kadınların hane içindeki ilişkileri incelenmiştir.

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscoeconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

5.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışmamızda Özbekistan'da girişimci kadınların çalışma koşulları, yaptıkları faaliyetlerin onların yaşamı üzerindeki etkileri, girişimci olmanın kadınların hane içindeki konumları ve bununla ilgili görüşleri üzerinde bir etkide bulunup bulunmadığı, bulduysa bunun nasıl bir etki olduğu anlamaya çalışılmıştır.

Alan araştırması Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te faaliyet yürüten girişimci kadınları kapsamaktadır. Çalışmamızda niteliksel araştırma tekniklerinden derinlemesine görüşme ve dokümanlar kullanılmıştır. Alan araştırması 2019 yılı Ağustos ve Eylül aylarında⁷ amaçsal örneklem tekniği kullanılarak seçilen ve görüşme yapmayı kabul eden 25 girişimci kadınla yarı yapılandırılmış sorular çerçevesinde yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Mülakatın yapılacağı gün ve yeri belirlemek için araştırma katılımcıları ile telefonda görüşülmüş ve kendi tercihlerine göre dışarıda bir kafede, evde ya da ofislerinde görüşme yapma seçeneği sunulmuştur. 25 kadından sadece ikisi ile ofisinde görüşme yapılmıştır, diğer görüşmeler kafelerde gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların onayı ile tüm görüşmelerin ses kaydı alınmıştır. Görüşmelerin süresi 45 ile 80 dakika arası değişmiştir. Araştırma Özbekistan'da yapıldığı için derinlemesine görüşmeler yerel girişimcilerin ana dillerinde Özbekçe ve Rusça olarak yapılmıştır. Görüşmecilerin gizliliğini korumak amacı ile deşifreler araştırmacının kendisi tarafından önce görüşmecilerin ana dillerinde yapılmış, sonra özenle Türkçeye tercüme edilmiştir.

Araştırma sadece Taşkent'teki 25 girişimci kadının deneyimlerini kapsadığı için tüm ülkenin kentsel ve kırsal kesimi girişimci kadınlarını temsil etmek için yeterli değildir. Araştırmanın amacı da bir genelleme yapmaktan ziyade görüşmelerden elde edilen açıklamalar ışığında kadınların toplumsal cinsiyet rolleri etkisinde girişimciliği nasıl deneyimlediklerini anlamak ve girişimci olmanın hane içindeki konumlarında bir değişim yaratıp yaratmadığını değerlendirmektir. Bunun için takip eden başlıklarda kadınların sosyolojik özellikleri, hane yapısı, girişimciliğe başlama sebepleri, kurdukları işletmelerin özellikleri, sermaye kaynakları, çalışma koşulları, karşılaştıkları sorunlar, hane içindeki konumları ile ilgili bulgular aktarılacaktır. Girişimci olmanın onların hane içinde karar alma ve iş bölümü ile ilgili görüşlerini etkileyip etkilemediği, kadınların iş ve yaşamları ile ilgili düşünceleri değerlendirilecektir.

5.2. Girişimci Kadınların Demografik Yapısı

Girişimci kadınların demografik yapısına ilişkin bulgularımız, girişimci kadınların yaşları, eğitim düzeyleri, medeni durumları ve hane yapıları başlıkları altında değerlendirilmiştir.

5.2.1. Kadınların Yaşı

Görüşme yapılan girişimciler arasında 22 kadın etnik olarak Özbek, 3 kadın Rus, ama Özbekistan'da doğmuştur. Kadınların büyük bir kısmı (10 kadın) 32-39 ve 40-49 (9 kadın) yaş arasındadır. Beş kadın 50-60 yaş arasında, bir kadın 63 yaşındadır. Kadınların yaş ortalaması 44'tür. UNDP tarafından 2017 yılında Özbekistan'da 115 girişimci kadının katılımı ile yapılan proje araştırmasında da buna yakın şekilde kadınların yaş ortalaması 40 olduğu tespit

⁷ 2020 yılında araştırmalarda etik belge alınmasına ilişkin kural getirilmiş olup, 2019 yılında yapılan çalışmamızın etik belgesi yoktur. Ancak çalışmamız alan araştırması için geçerli olan etik araştırma kuralları özenle uygulanmıştır.

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscoeconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

edilmiştir (UNDP, 2017). Aculai vd. (2004) tarafından Özbekistan'da girişimci kadınlara yönelik yapılan araştırma projesinde de Özbekistan'da araştırmaya katılan 200 girişimci kadının yaşı genel olarak 35 ve 49 arasında olduğu görülmüştür. Ecevit & Yüksel-Kaptanoğlu (2015) Türkiye'de yaptığı araştırmasında girişimci kadınların yaş ortalaması 43 ve büyük kısmının 40 yaş üstünde olduğu tespitleri ile karşılaştırıldığında yukarıdaki sonuçların sadece Özbekistan kadınlarına özgü olmayan bir durum olduğu görülmektedir. Sonraki başlıklarda ele aldığımız ifadelerden de görüleceği gibi, kadınların görece daha olgun yaşta girişimciliğe başlamaları nedeni onlardan öncelikle evlilik ve çocuk bakımı gibi sorumluluklarını yerine getirmelerinin beklenmesi ile ilişkindir.

5.2.2. Eğitim Düzeyleri

Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri ve Türkiye'de yapılan çalışmalar girişimci kadınların büyük oranda yüksek eğitim düzeyine sahip olduğunu ortaya koymuştur (Aculai vd., 2004; Ecevit & Yüksel-Kaptanoğlu, 2015; Isakova vd., 2006). Çalışmamızda da benzer durum ortaya çıkmıştır. Görüşme yapılan girişimcilerin hepsi ortaokulu tamamlamıştır ve okuma yazma bilgisine sahiptir. Kadınların büyük kısmı (14 kişi) üniversite mezunu, bir kadın yüksek lisans mezunudur. Kadınların daha az bir kısmı (6 kişi) üniversite eğitime alternatif olarak meslek liselerinde eğitim almıştır. Sadece 4 kadının eğitimi ortaokul düzeyindedir. UNDP (2017) araştırmasına göre Taşkent'teki girişimci kadınların yarısının üniversite mezunu olması araştırmamız bulgularını destekleyici niteliktedir.

Kadınlar iktisat ve işletme (8 kadın), tekstil tasarımı ve dikimi bölümleri (4 kadın), eğitim (4 kadın) ve sağlık (3 kadın) alanlarında eğitim almıştır, bir kadın gastronomi meslek lisesi ve bir kadın müzik lisesi mezunudur. Ağırlıklı olarak "erkekler alanları" sayılan teknik ve mühendislik bölümleri mezunlarına görüşme yapılan kadınlar arasında rastlanmamaktadır. Araştırmamız bulguları ülke geneli ile örtüşmektedir. UNECE (2019) raporunda Özbekistan meslek liselerinde 2017-2018 eğitim yılında kadın öğrencilerin en yüksek olduğu (yüzde 80'den fazla) eğitim alanları öğretmenlik, genelde hemşire ya da eczacı olarak mezun oldukları sağlık, sosyal hizmet, sanat, gazetecilik, insan bilimleri olduğu, kadın öğrenci oranlarının düşük olduğu alanlar ise güvenlik ve ulaşım hizmetleri (yüzde 26,1), tarım ve su endüstrisi (yüzde 19,2) olduğu açıklanmıştır. Yüksek eğitim alanında da kadınların yoğun olduğu (yüzde 62,9) alanlar öğretmenlik, gazetecilik, sanat, insan bilimleridir. Sağlık alanında üniversite eğitimi görenlerin yüzde 41'i kadınlardır. Ulaşım hizmetleri, çevre koruması hizmetleri alanlarında yüksek eğitim alanların yüzde 31,3'ü, teknik bölümlerde (üretim teknolojisi, mühendislik, mimarlık, inşaat, bilişim ve telekomünikasyon teknolojileri) yüzde 17'si, tarım ve su endüstrisinde yüzde 26,6'sı kadınlardır (UNECE, 2019).

Kadınların yoğunlaştıkları eğitim alanları Özbekistan'daki düşük ücretli istihdam alanları olduğu görülmektedir. Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine göre, ülkede 2019 yılında en düşük ortalama ücretler (ortalama 160-190 ABD doları⁸ arası) eğitim, sağlık, beslenme ve barınma alanları çalışanlarına, en yüksek ortalama ücretler (ortalama 300-500 ABD doları arası) bankacılık, sigorta ve bilişim alanları çalışanlarına ödenmiştir. Kadınlar

⁸ Özbekistan Cumhuriyeti Merkez Bankası resmi döviz kuruna göre 2019 yılında 1 ABD doları ortalama 9500 Özbek Somuna eşit olarak hesaplanmıştır.

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscaoeconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

genellikle yoğunlaştıkları alanlarda yönetici pozisyonlarda değil, alt kademe pozisyonlarda yer almıştır. Devlet İstatistik Komitesinin 2019 yılı verilerine göre Özbekistan genelinde orta düzey yöneticilerin sadece yüzde 26,6'sı, ILO (2020) verilerine göre üst düzey yöneticilerin sadece yüzde 1,7'si kadınlardır. Örneğin, okullarda öğretmenlerin yüzde 89,5'i kadınlar olmasına rağmen okul müdürlerinin sadece yüzde 35'i kadınlardır.

Yukarıdaki bilgileri göz önümüzde bulduğumuzda kadınların eğitim kararlarını nasıl aldığını anlamak önem kazanmaktadır. Görüşme yapılan girişimci kadınların eğitimleri ile ilgili kararlarını nasıl aldıkları sorusuna verdikleri cevaplarına bakıldığında, büyük kısmının bir mesleki eğitime devam edip etmemesi ve meslek alanı seçiminde özgür olmadıkları, bu kararların aileleri tarafından belirlendiği görülmektedir. Sadece 9 kadın kendi eğitimi ile ilgili kararları kendisi verdiği cevaplamıştır. Diğer kadınlar ise eğitim kararlarının ailesi tarafından alındığını açıklamıştır. Eğitimi ortaokul düzeyinde olan dört girişimci, ailelerinin kız çocuğu için mesleki ve yüksek eğitimin gereksiz olduğunu, evlenip koca ve çocuklarına bakmaları gerektiğini düşündükleri için eğitimlerine devam etmelerine izin verilmediğini açıklamıştır.

Kadınların düşük ücretli bu alanlarda yoğunlaşması Özbekistan toplumunda yaygın olan cinsiyet normları ile belirlenmektedir. Diğer ataerkil toplumlara benzer şekilde kadınlardan her şeyden önce iyi eş, gelin ve anne olması beklenmektedir. Buna göre aileler kız çocuklarına genellikle evlendikten sonra "ailesine yararı olacak" meslekleri seçmektedir. Aynı zamanda kızların bu mesleklere sahip olması aileler için kızlarına evlilik partneri bulmakta bir pazarlık aracı olmaktadır (Doi, 2002).

5.2.3. Medeni Durum ve Hane Yapısı

Araştırmamızdaki girişimci kadınların büyük kısmı (18 kadın) evlidir. İki kadın resmi olarak evli olsa da eşleri uzun zamandır gayri resmi olan ikinci eşi ile ayrı yaşamaktadır. Dört kadın boşanmış, bir kadın hiç evlenmemiştir. Kadınların en çok üç (10 kadın) ya da iki (9 kadın) çocuğu olduğu, üç kadının bir çocuğu, iki kadının dört çocuğu olduğu görülmektedir.

Kadınların aile yapılarına bakıldığı zaman, büyük kısmı (12 kadın) karı, koca ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde yaşamaktadır. 7 kadın geniş ailede yaşamakta olup, bazı kadınlar kocası, çocukları ve kocasının ebeveynleriyle (3 kadın), bazıları ise oğlunun eşi ve torunlarıyla (3 kadın) ve bekar bir kadın ailesi evinde yaşamaktadır. Boşanmış ve eşleri tarafından bırakılmış 5 kadın çocukları ile ve bir boşanmış kadın çocuğu ve annesi ile yaşamaktadır.

Görüşme yaptığımız kadınların büyük kısmı (17 kadın) hanelerinin ana gelir sağlayıcısı olduğunu açıklamıştır. Özellikle boşanmış ya da kocalarının işsiz olduğu veya çalışmadığı kadınların ailesini geçindirmekten tek sorumlu olduğu görülmektedir. Boşanmış kadınlar boşandıktan sonra kocalarından ne maddi ne de manevi destek alamadığını açıklamıştır. Bu durum geleneksel toplumlarda yaygın olan ve özellikle Özbekistan'da bir milli unsur sayılan "ekmek parasını kazanan erkek" aile yapısının günümüzdeki ekonomik koşullarda gittikçe kendi yerini kadınların ana gelir sahibi olan "ekmek parasını kazanan kadın" yapısına değiştirmeye başladığını göstermektedir. Ancak sonraki başlıklarda göreceğimiz gibi bu değişim kadınların hanelerinde iş bölümünü daha eşit yönde etkilememektedir.

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscaoconomia*, 7(2), 1611-1646.
Doi: 10.25295/fsecon.1267914

5.3. Girişimci Kadınların İş Faaliyeti

Girişimci kadınların iş faaliyetlerine ilişkin bulgularımız; kadınların girişimciliğe başlamadan önceki iş deneyimi, girişimciliğe başlama sebepleri, iş kurdukları alanlar, işletmelerinin büyüklüğü, başlangıç sermaye kaynakları, girişimci olarak çalışma koşulları, kazandıkları gelirler, toplam hane gelirleri ve girişimcilikte karşılaştıkları sorunları değerlendirilmiştir.

5.3.1. Önceki İş Deneyimleri ve Girişimciliğe Başlama Sebepleri

Görüşme yapılan kadınlar arasında 20'si kendi işlerini kurmadan önce ev dışında resmi olarak en az bir ücretli işte çalışmıştır. Kadınlar ağırlıklı olarak kamu sektörü ve devlet şirketlerinde istihdam edilmiştir. Aculai vd. (2004), Welter & Smallbone (2008) çalışmaları sonuçlarına göre de Özbekistan'da girişimci kadınların büyük kısmı kendi işini kurmadan önce genel olarak kamu sektöründe çalışmıştır. Diğer üç kadın evde enformel olarak sipariş bazlı işler (dikiş, pastacılık) yapmıştır, iki kadın ise girişimcilikten önce gelir getiren herhangi bir faaliyette bulunmamıştır. Daha önce çalışmayan veya ev eksenli üretim yapan kadınlar çalışmamalarının sebebini kocasının dışarıda çalışmaya izin vermemesini ya da mezun olunca hemen evlenip, doğum yapmaları olarak açıklamıştır. Kadınların çalışma hayatına hane içindeki ücretsiz emeklerinden dolayı katılamaması sadece Özbekistan'a özgü bir durum değildir. Örneğin kadınların toplumdaki rollerinin ataerkil kalıplarla belirlendiği ülkelerden biri olan Türkiye'de yapılan araştırma kadınların düşük istihdamının en yaygın sebebi "ev hanımı" statüsünde olmak ve çocuklara bakmak olduğunu göstermiştir (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2019).

Kadınların girişimcilikten önce yaptıkları işlerin büyük kısmı eğitim aldıkları alanların uzantısı olduğu görülmektedir. Kadınlar öğretmen, pazarlamacı, kuaför, terzi, gıda fabrikasında işçi, metin yazarı ve editör olarak çalışmıştır, ticaret yapmıştır. Kadınların büyük kısmı önceki işlerini aldıkları ücretlerinin düşük olmasından dolayı bıraktığını açıklamıştır. Diğer nedenler arasında kadınların çalıştıkları iş yerlerin kapatılması, kısaltmalardan dolayı işten çıkartılması, kadınların hasta ya da küçük çocuklarına bakmak için işten ayrılması dile getirilmiştir.

Evlendikten sonra girişimciliğe başlayan kadınların büyük kısmı (19 kadın) kendi işlerine başlamadan önce ailesi, kocaları ve kocalarının ebeveynlerinden izin aldığını cevaplamıştır. Kendi işini başlamak için kimseden izin almayan kadınlar boşandıktan ya da eşi tarafından terk edildikten sonra girişimciliğe başladığını açıklamıştır. İşlerini bırakmaları nedenlerine bağlı olarak görüşme yaptığımız kadınların büyük kısmı (18 kadın) maddi ihtiyaçtan dolayı girişimciliğe başladıklarını belirtmiştir. UNDP (2017) araştırmasında da benzer şekilde Özbekistan'da girişimci kadınların büyük oranda maddi ihtiyaçtan dolayı girişimciliğe başladıkları ortaya çıkmıştır. Geç kapitalistleşen Asya ülkelerinde yapılan bir dizi çalışmada da benzer durum tespit edilmiştir (Tambunan, 2009). Görüşme yaptıklarımız arasında kocası olmayan veya kazadan dolayı kocası çalışmayan kadınlar tek başlarına hane geçimini sağlamak zorunda kaldığı için girişimciliğe başladıysa, kocası para kazanan kadınlar çocukları büyüdükçe hane masraflarının arttığı ve tek kişinin geliri yetersiz kaldığı için girişimciliğe başlamıştır. Ataerkil toplum kadınları her ne kadar hane içinde ücretsiz emekçi olarak konumlandırırsa da ekonomik zorunluluk durumunda bunun yanı sıra kadınlardan evi geçindiren kişi rolünü de üstlenmesi beklendiği görülmektedir.

Görüşme yapılan kadınlardan sadece üçü piyasada bir fırsatı yakalayıp yeni iş kurmak için girişimciliğe başladığını açıklamıştır. Bu kadınların üçünün de kendi işini kurmadan önce üretim yönetimi, satın alma ve pazarlama gibi alanlarda mesleki eğitim almış olması, uzun bir çalışma deneyiminin ve bağlantılarının gelişmiş olması Drucker'ın (1985) vurguladığı gibi piyasayı araştırıp fırsatları keşfetmek için eğitimin, bilgi ve deneyim birikiminin önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca kadınların açıklamalarından girişimciliğe maddi ihtiyaçtan dolayı başlayan diğer kadınlara göre kurdukları işletmelere daha fazla miktarda sermaye yatırdıkları görülmektedir. Diğer kadınlar arasında ikisi sevdiği hobisini işe dönüştürmek istediği için girişimciliğe başlamıştır. Kadınlar aileleri etkisi ile sevmediği mesleklere yönlendirildiklerini, ancak sonradan hayallerini gerçekleştirmek için eşi ve arkadaşlarının desteği ile kendi işlerini kurmaya karar verdiklerini açıklamıştır.

5.3.2. İş kurdukları Alanlar ve İşletmelerin Büyüklüğü

Görüşme yapılan kadınların iş kurdukları alanlar geç kapitalistleşmiş ülkelerdeki duruma benzerlik göstermektedir. İşletmelerin büyük bir çoğunluğu küçük ölçekli ticaret, hizmet ve küçük ölçekli tekstil ve gıda üretimi alanlarında yoğunlaşmaktadır. Kadınlar arasında en yaygın olan işletmeler dikiş atölyeleri, güzellik salonları, özel eğitim merkezleri, pastane ve fırınlar, ayakkabı ve kıyafet mağazalarıdır. Görüşme yaptığımız kadınlar arasında ayrıca ayakkabı üretimi, porselen ürünler üretimi, fotoğrafçılık alanlarında faaliyet yürüten girişimciler de bulunmaktadır. Üçüncü bölümde dünyada ve Özbekistan'da kadın girişimciliğinin genel durumu ile ilgili incelediğimiz veriler araştırmamız bulgularını destekleyici niteliktedir.

Görüşme yaptığımız kadınlar arasında sadece birinin 20'nin biraz üstünde çalışan istihdam ettiği, diğer girişimcilerin ise 1-5 arası (12 girişimci), 6-10 arası (5 girişimci) ve 11-15 arası (3 girişimci) çalışan istihdam ettiği görülmektedir. Dört kadın kendisi dışında başka kimseyi istihdam etmemektedir. Çalışma mekânlarına bakıldığı zaman, kadınların büyük kısmı (21 kişi) işletmeleri için dışarıda bir bina kiralamaktadır. Sadece dört girişimci işlerini evde yapmaktadır. Bu kadınların yarısı daha önce bahsedildiği gibi kocasının dışarıda çalışmaya izin vermediği için, diğerleri ise kira ücretlerinden tasarruf etmek için işletmelerini evde açtıklarını açıklamaktadır. Çalışmamızın önceki başlıklarında incelediğimiz verileri göz önümüzde bulduğumuzda, görüşme yapılan girişimci kadınların işletmeleri büyüklüğü ile ilgili toplanan bilgiler diğer ülkelerde yapılan araştırmalar bulguları ile benzerlik taşımakla beraber Özbekistan'ın KOBİ sektörünün genel durumunu da yansıttığı ortaya çıkmaktadır.

5.3.3. Girişimcilikte Başlangıç Sermayesi

Görüşme yaptığımız kadınlar arasında sadece ikisi kendi birikimleri ile işe başladığı, büyük kısmının ise (17 kadın) iş kurmak için eşi, ailesi ya da arkadaşlarından borç aldığı görülmektedir. Altı kadın başlangıç sermaye olarak bankadan kredi aldığını cevaplamıştır. Görüşme yaptığımız girişimci kadınların büyük kısmı (17 kadın) girişimcilik faaliyetleri sürecinde kredilere hiç başvurmamıştır. Kredi başvurusu yapmayan kadınların açıkladıkları nedenler arasında en yaygın olanı kredi faizlerinin yüksek olmasıdır; diğer sebepler ise kredi almak için kefil ya da teminat olacak mülklerinin olmaması, düşük faizli krediler verildiği zaman söz konusu krediyi almak için bankada ya da banka kararını etkileyebilecek pozisyonda tanıdıkların olması gerektiğidir.

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscoeconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

Özbekistan'da ataerkil kalıplara göre mülkiyet kaydı ve miras hakkı genellikle erkekler üzerindedir (ADB, 2018). Bu tür cinsiyet ayrımı sonucunda 2016 yılında, ülkede kayıtlı mülkün sadece yüzde 22,3'ü kadınlar üzerinde olduğu görülmektedir (ILO, 2020). Kadınların üzerinde kayıtlı mülkün olmaması teminatlarının olmadığı anlamına gelmektedir ve dolayısıyla kadınlar finans piyasasına erkeklere göre daha az ulaşabilmektedir (Ergüneş, 2010).

5.3.4. Girişimci Kadın Olarak Çalışma Koşulları

Girişimciliğin kadınlar arasında yaygın teşvik edilmesinin arkasındaki bir gerekçe bu tür gelir kazanma faaliyetinin kadınlar için esnek ve rahat çalışma saatlerini sunmasıdır. Bu varsayımın ne kadar gerçekçi olduğunu anlamak için kadınlara çalıştıkları gün ve saatlerle ilgili sorular sorulmuştur. Kadınların büyük kısmı (12 kadın) haftada 6 gün çalıştığını, 7 kadın haftanın her günü çalıştığını açıklamıştır. Girişimciler arasında beş kadın haftada 5 gün çalıştığını, ayrıca siparişlerin yoğun olduğu zamanlarda hafta sonları da çalıştığını belirtmiştir. En az çalışma günlerine sağlık sorunları nedeniyle oğlu ile birlikte işletmeyi yöneten sadece bir girişimci kadın sahip olduğu görülmüştür.

Kadınların büyük kısmı günlük 8 (8 kadın) ve daha fazla saat (9 kadın) çalıştığı, daha az kısmı günlük 6-7 saat (3 kadın) ve 4-5 saat (4 kadın) çalıştığı görülmektedir. Çalışma günleri ile olduğu gibi, üretimin yoğun olduğu zamanlarda kadınların çalışma saatleri artmaktadır. Çalışmamız bulgularına benzer şekilde UNDP (2017) tarafından Özbekistan'da yapılan araştırmada girişimci kadınların haftada en az 50 saat çalıştığı ortaya çıkmıştır ve bu durum sadece Özbekistan'a özgü değildir. Girişimcilerin ve kendi hesabına çalışanların çoğu zaman ücretli istihdam edilenlerden daha fazla saat çalıştıkları hem Batı hem de Doğunun farklı ülkelerinde yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır (Lee, 2005; Jamali, 2009; McGowan vd., 2012; Zerwas, 2019). Bu durumun bilhassa girişimcilğe ihtiyaçtan dolayı ve emek yoğun sektörlerde başlayan, hanelerinde başka gelir kaynağı olmayan kadınlar arasında yaygın olduğu ve bu kadınların daha sıkı ve ağır rejimde çalışmak zorunda olduğu vurgulanmıştır (Zerwas, 2019).

Evde üretim yapan girişimci kadınların çalışma zamanı ile ilgili açıklamalarından ise ev işleri ve gelir getirici faaliyetleri arasında kesin zaman ayrımı yapmak mümkün olmadığı, kadınların gün içerisinde ikisini bir arada yetiştirmeye çalıştığı belli olmaktadır:

"İlk ayda üretimi kendim evde yapıyordum. Ev işleri ve üretimi aynı anda yapmak zordu. Yardımcımla birlikte köfteleri hazırlardık. Yoğurdu da ilk 3 ay kendim yapardım. Kocam tadına bakardı. Bazen sütü mayalamaya hazırlayıp kızımı uyutmaya giderdim ve uyuyakalırdım, sabah müşteriler yoğurtsuz kalırdı. Granolayı da kendim hazırlardım, birkaç kere yaktım bile, çünkü kızım uyanırdı ve yanına koşmam gerekirdi..." (Görüşmeci 13).

Ataerkil toplumlarda hane içi işler ve bakımın kadınlar üzerine yüklenmesi evde üretim yapan kadınların gelir getirici faaliyetlerine paralel olarak ev işlerini de yapmak zorunda bırakmaktadır. Bu nedenle ev eksenli girişimcilik bazı kadınları işletme için dışarıda bina kiralama gibi yüksek bir masraftan kurtarsa da diğer taraftan, kadınların açıklamalarından görüldüğü gibi gelir getirici faaliyetlerine odaklanmalarına mâni olmaktadır, emeklerini görünmez ederek değersizleştirmektedir. Kadınların girişimcilik faaliyetleri ücretsiz hane içi işlerine göre ayarlanmaktadır, böylece ikincil konumda kalmaktadır.

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscaoconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

5.3.5. Kadınların Kazandığı Gelir ve Toplam Hane Geliri

Kadınların kazandığı aylık gelir miktarı ile ilgili soruda alınan cevaplar, çoğu kadının işi sipariş temelli ya da mevsimsel talebe bağlı olduğu için söz konusu gelirlerin çok değişken olduğu görülmektedir:

“Turistlerin çok geldiği mevsimlerde ayda 400-500 dolar kazanıyorum. Ama kışın turist neredeyse gelmiyor. En fazla 100-200 dolar civarında kazanabiliyorum...” (Görüşmeci 22).

Görüşme yapılan kadınların büyük kısmı (12 kadın) aylık ortalama 400-600 ABD doları ve 6 kadın aylık 600-800 ABD doları arası gelir kazanmaktadır. Beş kadın ise en düşük 200-400 ABD doları arası gelir kazanmaktadır. 800 ABD dolarının biraz üstünde geliri sadece iki kadın kazanmaktadır. En düşük geliri olan kadınların bir kısmı kredi ödemesine devam ettiği, bir kısmının ise evde sipariş bazlı fırın işleri ve dikiş yaptığı görülmektedir. Daha yüksek gelire sahip kadınların birden fazla iş yaptığı ya da girişimciliğe ek olarak ücretli olarak çalıştığı görülmektedir.

Girişimci kadınların hanelerinde kazanılan gelirin ağırlıklı olarak para kazananlar sayısına göre değiştiği görülmektedir. En düşük 500-700 ABD doları arası geliri olan 5 girişimci genel olarak ailelerini tek başlarına geçindirmek zorunda olan boşanmış kadınlardır. Görüşme yaptığımız kadınlar arasında en yaygın 700-1000 ABD doları gelire sahip hanelerde (15 hane) kadınlar dışında en az iki kişinin, en yüksek (1000 ABD doları üstü) gelire sahip hanelerde (5 hane) ise kadınlar dışında üç kişinin (koca, erkek çocuklar, kız çocukları) para kazandığı görülmektedir. Görüşme yaptığımız kadınlar dışında hanede para kazananlar arasında en yüksek gelire sahip olanlar bilişim alanı çalışanları, hukukçu, muhasebeci, kendi diş kliniğine sahip olanlar veya üst düzey yöneticiler olan erkekler olduğu ortaya çıkmıştır. En düşük geliri olanlar ise eğitim alanında çalışanlar veya emekli olan hane üyeleridir. Kadınların aylık masrafları ile ilgili açıklamalarından hane üyeleri sayısı arttıkça harcamalarının da arttığı ve özellikle ailesini tek başına geçindiren boşanmış kadınların birikim yapma imkânı olmadığı görülmektedir. Kiralık evde oturan veya çocuğu üniversite okuyan kadınların hane masrafları daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır.

Özbekistan’da asgari geçim düzeyi resmi istatistiği yapılmadığı için çalışmamız bulgularını resmi verilerle karşılaştırma imkânı bulunmamaktadır. Ancak internet ortamında yapılan bazı anketler geçim düzeyi konusunda az olsa da aydınlık getirmektedir. Özbekistan nüfusu arasında “Kun.Uz” (2019) internet haber ve medya ajansının internet ortamında yaptığı araştırması sonuçlarına göre, araştırmaya katılan 106 kişiden yüzde 38’i normal düzeyde geçinmeleri için bir kişinin aylık en az 500-600 ABD doları, yüzde 26’sı 300-400 ABD doları, yüzde 20’si 900-1000 ABD doları ve üzeri, yüzde 14’ü ise 700-800 ABD doları gelir kazanması gerektiğini cevaplamıştır. Sadece yüzde 2’si bir kişinin geçinmesi için ortalama 200 ABD doları kazanması gerektiğini cevaplamıştır. Söz konusu araştırmaya katılanların yüzde 58’i aylık gelirinin geçinmelerine yetmediğini, yüzde 40’ı çok tasarruf ederek harcadıkları zaman ancak bir aya yettiğini cevaplamıştır. Bu verileri göz önümüzde bulduğumuzda çalışmamıza katılan girişimci kadınların büyük kısmının kazandığı gelirin neoliberal söylemlerin vaat ettiği refah düzeyine ulaşmaktan uzak olduğunu söylemek güç olmayacaktır.

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscoeconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

5.3.6. Girişimcilik Faaliyetlerinde Karşılaştıkları Sorunlar

Görüşme yaptığımız girişimciler faaliyetlerine başlamakta ve yürütmekte karşılaştıkları sorunlar arasında en çok söz edilen ilk üçü kendi işlerini kurmaları için sermaye yetersizliği, hane içi işleri ve bakım emeği ile aynı zamanda girişimcilik yürütmenin zorluğu ve yoruculuğu, sektördeki çetin rekabet koşullarıdır. Buna benzer sorunlar Welter vd. (2006) ve UNDP (2017) araştırmasındaki girişimci kadınlar tarafından da açıklanmıştır.

Girişimciliğe başladıkları zaman küçük yaşta çocukları olan kadınların bazıları kocasının ailesi küçük çocuklarına bakmakta destek olduğunu açıklamıştır. Diğer yandan çekirdek ailelerde yaşayan kadınlar ise elinde çocuğu ile işini kurmuştur. Kadınlar ve erkeklere toplumda atfedilen farklı cinsiyet rolleri kadınlar için çalışmalarında birtakım zorluklar yaratmış, ev işleri ve bakım emeğini gelir getirici faaliyetleri ile dengelemek için farklı yöntemler üretmek zorunda kalmıştır:

“Başta kızıma bakmakta zorlandım. Mağazayı açmadan önce ikinci kızıma hamileydim. Kızım yedi aya girene kadar her şeyi elimde kızımla yapardım, bankaya, vergi dairesine gittiğimde bebeğimi sapanda taşırdım. Takside yanımda küçük şezlong taşırdım ve mağazada iş yaparken kızımı ona yatırırdım. Satışlarım artınca bir bakıcı tutabildim...” (Görüşmeci 16).

Girişimcilerin dile getirdikleri diğer sorunlar arasında bürokratik işlemlerde bilgi ve deyimlerinin eksikliği, kiralık bina fiyatlarının yüksekliği, döviz kurunun dengesizliği ve döviz alım satımı ile ilgili kısıtlamalar, sıkı gümrük kuralları ve yüksek vergiler yer almıştır. Görüşme sırasında kadınlar ayrıca nitelikli eleman bulmakta yaşadıkları zorlukları ve iş alanında bilgi yetersizliği yüzünden sorun yaşadıklarını açıklamıştır.

5.4. Girişimci Kadınların Hane İçindeki İlişkileri

Araştırma bulgularımızı değerlendirdiğimiz son kısımda girişimci kadınların hane içindeki ilişkileri başlığı altında girişimci kadınların hane içi işlerin dağılımı, hane içi karar alma süreçleri ve girişimci kadınların iş ve yaşamları ile ilgili görüşleri ele alınmıştır.

5.4.1. Hane İçi İşlerin Dağılımı

Özbekistan’da toplumdaki geleneksel normlar erkekleri daha egemen konuma yerleştirirken, kadınları hane içi işlerden sorumlu olarak konumlandığı için, hane dışında gelir getirici faaliyetlerde bulunduğu durumlarda da kadınların hane içi rollerini yerine getirmesi beklenmektedir (ADB, 2018). Bu nedenle görüşme yapılan girişimci kadınların da kendi gelir getiren işlerine başlamaları ile hane içindeki görünmeyen emeklerinin azalmadığı görülmektedir. Kadınların açıklamaları büyük kısmının (22 kadın) medeni durumu fark etmeksizin sabah erken kalkıp kahvaltı hazırlamak, işten gelince yemek yapmak, bulaşık ve çamaşır yıkamak, temizlik yapmak, çocuk ve yaşlı bakımını yapmak gibi işleri her gün yaptığını göstermektedir. Kocaları çalışmadığı durumlarda bile kadınların ev dışında çalışması ile ev işlerinin cinsiyetçi iş bölümünün değişmemesi, kadınlara bu işleri yapmak için artık daha az zaman bırakmaktadır. Kadınlar işten sonra günlük ortalama 3-4 saatlerini ev işlerini yapmak için ayırdıklarını açıklamaktadır. Daha önce bahsettiğimiz gibi, evde üretim yapan kadınlar ev işlerini gün içerisinde gelir getiren faaliyetleri ile aynı zamanda yapmaya çalışmaktadır. Kadınların açıklamalarından büyük kısmının hem girişimcilik faaliyeti hem de ev içi işlerini

yerine getirdikten sonra dinlenmek ve kendine ayırmak için fazla zamanı kalmadığı belli olmaktadır. Gelinleri ile aynı hanede yaşayan üç girişimci ise hane içi işlerini genelde gelinlerinin yaptığını açıklamıştır. Benzer şekilde Welter vd. (2006) araştırmasına katılan girişimci kadınların yüzde 91'i hane içi işlerin tümünden sorumlu olduklarını belirtmişlerdir.

Kadınlar genelde tüm işleri tek başına yapmaktadır, yardım aldıkları aile üyelerinin ise kız çocukları olduğunu açıklamaktadır. Görüşme yapılan girişimciler arasında sadece 6 kadının kocası ve erkek çocukları ev işlerinin bir kısmını paylaşmaktadır. Erkeklerin yaptığı işler genelde ev için alışveriş, bahçe bakımı ve bazen kadınların yorgun olduğunda çocuklara bakmak ya da yemek yapmaktan oluşmaktadır. Kadınların evdeki tüm işler ve çocuk bakımından sorumlu olması ataerkil Özbek toplumunun önemli unsurudur ve bu iş yükü genelde hiyerarşik tarzda daha yaşlı kadın kuşağından genç kuşağa yüklenir. Kandiyoti (1998) Özbekistan'ın kırsal bölgelerinde yaptığı çalışmada benzer bir şekilde genellikle hanelerde 10 yaş üzeri kız çocuklarının ev işleri ve çocuk bakımında annelerine yardım ettiklerini tespit etmiştir.

Girişimcilerin açıklamalarından girişimcilik rollerinin yanı sıra ev içi rollerini de aksatmadan gerçekleştirmeye çalıştıkları belli olmaktadır. Bununla birlikte kadınların kendisi de ev içindeki cinsiyetçi iş bölümünü içselleştirdiği görülmektedir. Kadınlar arasında evli olanları, ev içindeki işler ve bakım emeği sorumluluğunun sadece kadınların üzerinde olduğunu, erkeklerin ise sadece güç gerektiren işlerle ilgilenmeleri gerektiğini ifade etmiştir:

“Ev işlerinde biz kadınların sorumluluğumuz daha fazla diye düşünüyorum. Dışarıda patron, yönetici olabiliriz, ama eve geldiğimizde biz bir eş, bir anne, evin hanımıyız. O yüzden evin temel düzenine, ortamına bizim bakmamız lazım. Hem biz bu işi daha iyi yapıyoruz. Ama güç gerektiren ağır işleri erkekler yapmalı diye düşünüyorum...” (Görüşmeci 8).

“Evde erkeğin biraz üstünlüğü olmalı. Lazım olduğunda kadın alttan almayı bilmeli. İyi terbiyesi olan ailede ev işlerine ailenin kızları bakması lazım. Örneğin gençken ev işlerine ben bakardım, sonra kızım yardım ederci, şimdi gelinim bakıyor.” (Görüşmeci 25).

Görüşme yaptığımız girişimci kadınların görüşleri uluslararası kuruluşlar tarafından Özbekistan'da yapılan anket araştırmaları sonucu ile örtüşmektedir. Anket araştırmasında kadınların yüzde 94'ü, erkeklerin de yüzde 90'nı kocaların çalışmadığı durumlarda bile ev işlerini kadınların yapması gerektiği fikrini bildirmiştir (EBRD, 2016). Aynı zamanda görüşme yaptığımız kadınların hanelerinde erkek ve kız çocuklarının farklı cinsiyet rollerine göre yetiştirildiği ve sosyalleştirildiği ortaya çıkmaktadır: Genellikle kız çocukları kadınların iş yapmalarında ev işleri yükünü hafifletmek açısından temel görevi sağlamaktadır. Kadınlar böylece hane içinde yetişkin yaştaki erkek çocukları ya da kocaları olsa da evdeki görünmeyen emeklerinin bir kısmını ağırlıklı olarak kız çocuklarına yüklemektedir ve aynı zamanda geleneksel normların yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır.

Hane içinde kadın ve erkekler arasında benzer iş paylaşımı Türkiye'de yapılan çalışmada da ortaya çıkmıştır: Hane içindeki temizlik, yemek ve çocuk bakımı gibi işlerin genelde kadınlar tarafından, tamir işleri ve fatura ödemeleri ise genelde erkekler tarafından yapılmaktadır (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2019). Toplumdaki cinsiyet rolleri ile ilgili normların her cinsiyetin ailedeki ve iş hayatındaki görev paylaşımını belirlemesi, sadece Doğu ülkelerinde değil, Batı ülkelerinde de yaygındır. Zerwas'ın (2019) Kuzey İrlanda'da girişimci kadınları

incelediği çalışmada kadınların evdeki eş ve annelik rollerinin önceliği tespit edilmiştir. Hane içinde eşit konuma sahip olmak için mücadele etmek yerine kadınların büyük kısmı tüm enerjilerini hem girişimcilik hem de hane içindeki cinsiyetçi iş bölümünü gerçekleştirmeye yönlendirmiş, hatta bazıları ailelerine daha az zaman ayırdığı için suçluluk duygusunu yaşadığı ortaya konulmuştur (Zerwas, 2019).

5.4.2. Kadınların Hanelerde Karar Alma ile İlgili Görüşleri

Görüşme yaptığımız kadınlar kazandıkları paranın kendi ellerinde olduğunu açıklamıştır. Buna bağlı olarak, kadınların neredeyse hepsi kendilerine bir şey alırken hane içindeki diğer üyelerden izin almadıklarını cevaplamıştır. Ev için eşya alımında ise karar verme durumlarının büyük ölçüde söz konusu eşyaları satın almak için masrafların paylaşımı ile bağlı olduğu ortaya çıkmıştır. Bekâr veya kocası olmayan kadınlar, ailesinin geçimini sağlayan temel kişi olduğu için eve eşya alırken paranın hepsini kendileri verdiğini, dolayısıyla eşya alımıyla ilgili kararı da kendileri verdiğini açıklamıştır. Evli olan girişimciler arasında sadece dört kadın ev eşyası satın alma kararını verirken eşi ile danıştığını ancak son kararı kendisi verdiğini cevaplamıştır. Diğer evli kadınlar eşi ile birlikte yaptığı ortak birikimlerden ev için eşya aldığını, buna göre eşi ile birlikte danışarak karar verildiğini açıklamıştır.

EBRD (2016) tarafından yapılan anket araştırmada Orta Asya kadınlarının yaklaşık yüzde 65'i hane içindeki günlük harcamalar ve büyük eşya alımında karar verme sürecine kocaları ile eşit düzeyde katıldıklarını cevaplamıştır. Araştırmanın diğer ülkelerdeki sonuçları ile karşılaştırsak, Türkiye'de kadınların yüzde 55'i, Rusya'da yüzde 80'i, Batı ve Orta Avrupa ve Baltık ülkelerinde yüzde 76'sı hane içi harcamaları ile ilgili kararlara eşit oranda katıldıklarını cevaplamıştır (EBRD, 2016).

Çocukların sağlığı ve eğitimi ile ilgili kararları kocası olmayan kadınlar genelde kendileri ya da çocukları yetişkin olduğu zaman hep birlikte aldıklarını cevaplamıştır. Evli kadınlar ise söz konusu kararların ağırlıklı olarak kocaları ve kocalarının ebeveynleri katılımı ile verildiğini açıklamıştır. Çocukların evliliği ile ilgili kararlar ise görüşme yapılan girişimciler hanelerinin hiçbirinde çocukların kendisi tarafından alınmadığı görülmektedir. Hanelerin yarısında (13 kadın) söz konusu kararlar çocukların katılımı ile birlikte aile ortamında danışarak alınmaktadır, diğer hanelerde ise sadece kadınların kocası ve kocasının ebeveynleri ile birlikte alınmaktadır.

Yukarıdaki bulgular hanelerin büyük kısmında çocukların eğitim ve evlilik gibi hayatlarını temelde etkileyen kararların alımında yetkiye sahip olmadığını göstermektedir. Kadınlar arasında hiçbirinin çocukların evlilik kararlarında son kararı evlatlarının vermesi gerektiği fikrine sahip olmaması toplumdaki geleneksel kültür ve adetlere göre çocukların evlilik partneri seçiminde ebeveynlerin karar vermesi gerektiği görüşünün belirleyici etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Benzer tespitler Özbekistan'da yapılan önceki çalışmalarda da görülmektedir (ADB, 2018; Tokhtakhodjaeva, 2001). Bununla birlikte Azimova & Karimova (2017) bazı durumlarda ailedeki erkek çocukların ekonomik bağımsızlığı evlilik partneri seçiminde söz hakkı verse de kız çocukları için böyle bir fırsatın çok nadir sunulduğunu açıklamaktadır.

Girişimci kadınların ailede kararların nasıl alınması gerektiği ile ilgili görüşlerine bakıldığı zaman, büyük kısmının (19 kadın) "*ailede her zaman birbirimizin fikrimizi dinleyip, büyüklerin*

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscoeconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

onayını alıp, danışıp karar almak lazım” olduğunu düşündüğü görülmektedir. Evli olanlar arasında altı kadın ise kararlar alınırken aile üyeleri ile danışmak gerekse de son kararı her zaman erkeklerin vermesi gerektiğini açıklamaktadır:

“Bence kararlar herkesin fikrini dikkate alarak alınmalı ama son söz erkeğin olmalı. Eşim bir şeye karşı olduğu zaman asla onun sözünü dinlemezlilik yapmayız...” (Görüşmeci 9).

“Bir aile olduktan sonra kararlar da ailecek alınmalı. Ama yine de son söz erkeğin olmalı diye düşünüyorum. Erkekler ailede her zaman eşlerinden biraz üstün olmalı. Kadın her zaman daha yumuşak, daha uysal olmalı...” (Görüşmeci 10).

Girişimci kadınların kazandıkları para üzerinde kontrole sahip olmaları ve kişisel harcamalarında neredeyse hepsinin özerk karar verebilmesi kayda değerdir. Ancak diğer önemli kararlarda özellikle evli kadınlar yetkisinin çoğu durumlarda karar verici değil karar alma sürecine katılımcı rolü ile sınırlandığı görülmektedir. Bununla birlikte, girişimciler arasında bir kısmının son kararı her zaman erkeğin vermesi gerektiği fikrini paylaşması, Özbekistan’da yaygın olan *“erkeğin aile reisi olması gerektiği”* kültürel normunu kadınların içselleştirdiğini göstermektedir. Kadınların hane gelirine girişimcilik faaliyetleri ile önemli bir katkıda bulunmaları ve bazı hanelerde ana gelir kaynağı olmaları, otomatik olarak görüşlerini ev içindeki iş bölümü ve karar alma sürecinin daha eşit dağılması gerektiği yönünde değiştirmede irtaya çıkmaktadır.

5.4.3. Girişimci Kadınların İş ve Yaşamları ile İlgili Görüşleri

Görüşme yaptığımız kadınların hepsi kadınların para kazanması önemli olduğunu düşünmektedir. Bu önemin arkasındaki açıklamaların büyük kısmı kadınların kocası gelirine destek olmak için ve ailesinin daha iyi yaşamı için çalışarak para kazanması gerektiğini düşündüğünü göstermektedir. Kadınların daha az kısmı ise kadınların kendi parasını kazanması onları daha güçlü yaptığı, özgüven ve bağımsızlık verdiği için önemli olduğunu düşünmektedir. Boşanmış kadınlar ise şiddet içeren evliliği bitirmede daha kararlı olmak ve kocasız kalınca maddi açıdan kendi ayaklarında durabilmek için kadınların para kazanması önemli olduğunu vurgulamıştır. Özbekistan kadınlarını kapsayan diğer çalışmalarda benzer şekilde kadınların para kazanmasının ailelerinin geçim düzeyinin iyileşmesi (UNDP, 2017), onlara belli derecede bağımsızlık vermesi (Welter vd., 2006), hane içinde kararları etkilemekte pazarlık gücü vermesi, eşlerinden ayrıldıklarında tek başlarına hane geçimini sağlayabilmesi (Turaeva, 2017) nedeniyle önemli olduğu ifade edilmiştir.

Kadınların hepsi girişimciliğe başladıktan sonra yaşamlarında maddi açıdan olumlu değişimlerin olduğunu açıklamıştır, burada görüşme yapılan kadınların büyük kısmının maddi ihtiyaçtan dolayı girişimciliğe başladıklarını bir kez daha hatırlatmak yerinde olacaktır. Kadınlar kazandıkları para ile kira ödemeleri, çocuklar eğitimi ve düğünü masrafları, ev eşyaları alımı, ev kredisi ödemeleri gibi harcamaların karşılanabildiğini bildirmiştir. Yani kadınların kazandıkları parayı kendi ihtiyaçları değil, daha çok aile ihtiyaçlarına harcadıkları görülmüştür.

Görüşme yapılan kadınların neredeyse yarısı kendi işlerine başlayıp gelir kazanınca aile fertleri ve diğer akrabalarının daha saygılı davrandığını, işlerinde yoğunluk olduğu zaman anlayış göstermeye başladıklarını dile getirmiştir. Aile üyelerinin kadınların başarısı ile duyduğu gurur

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscaoecnomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

sayesinde kadınlar kendilerini daha özgüvenli hissettiklerini açıklamıştır. Aynı zamanda kadınlar kendi kazandıkları para ile harcama yaparken daha rahat olduklarından söz etmiştir.

Turaeva (2017) benzer bir şekilde Özbekistan'da girişimci kadınların kazandıkları gelir ile hanelerine katkı sağladıkları için ailesi ve çevresinde belli bir düzeyde saygı ve ekonomik özerklik elde ettiklerini tespit etmiştir. Welter vd. (2006) araştırmasında kadınların kendi işletmelerini yönetmeleri ve önemli derecede kocalarından ekonomik açıdan bağımsız olmaları kendilerine olan güvenin artmasına sebep olduğu vurgulanmıştır.

Ataerkil uygulamaların kadınların ailedeki eş ve anne rollerini öncelikli olarak belirlemesi kadınların başarı anlayışını da şekillendirdiği ortaya çıkmaktadır. Görüşme esnasında kadınların hepsinin kendilerini başarılı sayıp saymadıkları sorusuna verdikleri olumlu cevapların içeriğine bakıldığında büyük kısmının genelde başarı ile ilişkilendirdikleri şeyler iş hayatındaki rolleri ve kazanımları değil aile içindeki rolleri ile ilgili olduğu görülmüştür:

“Evet. Çünkü bir kadın için en önemlisi ailesinin huzurlu olması, iyi bir anne olması, iyi bir eş olmasıdır. Ben bunların hepsine ulaştım.” (Görüşmeci 15).

Boşanmış kadınlardan birinin de verdiği cevaptan başarısı ile ilgili görüşlerinde evliliğin belirleyici öneme sahip olduğu görülmektedir:

“Bence evet. Tamamlanmış bir başarı olmasa da çünkü evliliğim iyi olmadı, helal emekle para kazanıp çocuklarımı sağ-salim büyütüyorum. Bu da benim için bir başarı.” (Görüşmeci 3).

Geleneksel ataerkil toplumlarda yapılan çalışmalar kadınların eğitim ve sınıfsal düzeyinden bağımsız halde herhangi bir başarıyı ailedeki geleneksel rolleri bağlamında ifade ettiklerini göstermiştir. Kurbanova (2005) araştırmasında da Özbek toplumunda bir kadın için annelik ve iyi bir eş olmanın ana hedef olarak belirlenmesi diğer alanlarda elde ettiği başarısını önemsizleştirdiği vurgulanmıştır. Geleneksel tutumların yaygın olduğu diğer Asya ülkelerinde de benzer durum ortaya çıkmıştır. Örneğin, Torri (2012) tarafından Endonezya'da yapılan çalışmada görüşme yapılan girişimci kadınlar önceliklerinin başarılı iş kadını değil başarılı eş ve anne olmak olduğunu bildirmiştir.

Görüşme esnasında girişimcilere “Eğer size şu an kazandığınız gelirle eşit maaşı olan devlet işi teklifi gelirse işinizi bırakıp kabul eder miydiniz?” sorusuna verilen cevapların çoğunluğu kabul etmeyecekleri yönündedir. Öte yandan sadece beş kadın işinden memnun olduğu için söz konusu teklifi kabul etmeyeceğini açıklamıştır. Diğer kadınlar arasında bir kısmının girişimciliği tercih etmesi ise ev içindeki geleneksel rollerine uyum sağlama niyeti ile motive edildiği görülmektedir:

“Bana böyle evde iş yapmak daha rahat geliyor, ailem, evimle yeterince ilgilenebiliyorum. Benim için ilk sırada her zaman ailem duruyor.” (Görüşmeci 17).

Diğer bir kısmı ise uzun zamandır harcadığı efor ve emeği hatırına işini bırakamayacağını ancak “...eğer eskiden öyle bir işim olsaydı belki girişimciliğe başlamazdım” açıklaması ile girişimcilik faaliyetini başlamanın bu kadınlar için bir tercihten ziyade zorunlu çare olduğunu bir daha göstermiştir. Diğer kadınlar ise emekli oldukları için artık ücretli çalışamayacakları ancak çocuklarının gelecekte girişimci değil sosyal güvenceli ve iyi maaşlı bir devlet işinde

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscaeconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

çalışmasından yana olduğunu açıklayarak teşvik edilen girişimciliğin güvenceden yoksun ve dengesiz gelire sahip olduğunu bir kez daha yansıtmıştır.

Girişimcilik yerine eşit işe eşit ücret veren devlet işini tercih edeceklerini dile getiren kadınların tercihleri girişimciliğin sadece ekonomik dalgalanmalar ve kurumsal koşullardan hızlı etkilenmesini değil aynı zamanda girişimcilerin sosyal destek ve güvence kapsamına girmemesini göstermektedir:

“Kabul ederdim. Çünkü ülkemizde ticaret yapmak çok zor. Her zaman batabiliriz. Gümrük kuralları sürekli değişiyor. Daha iyi olmasını bekliyoruz, daha kötü oluyor. Vergiler artıyor. Devlet işinde çalışsam emekli olabilirdim, emeklilik maaşımı alırdım. Haftada beş gün işe git, sonra kafa rahat.” (Görüşmeci 12).

Çalışmamızda elde ettiğimiz açıklamaları destekleyici nitelikte olan UNDP (2017) araştırmasına göre girişimci kadınların yüzde 52’si eğer tercih imkânı olursa kamu sektöründe (devlet şirketleri ve kurumlarında) istihdam olmayı tercih etmektedir. Buna benzer şekilde Asya ülkelerini kapsayan çalışmasında Tambunan (2009), kadınlara daha iyi eğitim alma fırsatı, daha fazla güvenceli istihdam olanakları ve daha yüksek ücretlerin sağlandığı zaman, kadınların ekonomik alana girişimci olarak katılma oranı azaldığını vurgulamaktadır.

6. Sonuç Yerine

Sovyet rejimi sonrası Özbekistan’da devlet merkezli ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş süreci toplumun yaşamını derinden etkileyen ekonomik, politik ve toplumsal dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Bu geçiş döneminde özel girişimcilik faaliyetlerinin yaygınlaşması ile “kalkınma” söyleminde girişimci kadınların önemi vurgulanmaya başlamış ve kadınlar arasında girişimciliği yaygınlaştırmaya yönelik politikalar uygulanmaya başlamıştır. Feminist araştırmaların da ortaya koyduğu gibi, girişimcilik de dâhil olmak üzere kadınların tüm ekonomik faaliyetleri, sadece makro iktisadi politikalardan değil, aynı zamanda buldukları toplumun ataerkil yapısı, toplumsal cinsiyet rolleri ve hane içi güç ilişkileri tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla çalışmamızda Özbekistan’daki kadınların girişimcilik deneyimlerini anlamak için girişimcilik faaliyetleri ataerkil cinsiyet uygulamaları ile etkileşimi açısından ele alınmıştır.

Neoliberal söylemler bağımsız, bireyci ve rasyonel girişimci algısını yaratmaya çalışırken araştırma bulguları gördüğümüz girişimci kadınların yaşamları boyunca toplumdaki ataerkil yapıların belirlediği çerçevede içinde toplumsal yeniden üretim rollerinin yanı sıra hane üyelerinin de geçimini sağlamaya çabaladıklarını göstermektedir. Özbekistan’da kapitalizme geçiş süreci ve uygulanan neoliberal politikalar sonucunda kadınlara ücretli istihdamın yanı sıra esnek kendi hesabına çalışma ve girişimcilik gibi farklı istihdam biçimlerini sunmuş gibi görünmesine rağmen aslında söz konusu geçiş sürecinin kendisi kadınların güvenceli çalışma imkanını gittikçe ortadan kaldırmakta ve girişimciliği tek çözüm olarak sunmaktadır. Hal böyle olunca, kadınların “serbest piyasa”daki konumu genel ücretli istihdamdaki eşitsiz konumlarının uzantısı olarak kalmaktadır.

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscoeconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

Kadınların eğitim düzeyi ve çalışma deneyimi Sovyetler döneminden miras kalan göstergeleri sergilemesine rağmen toplumsal cinsiyet normları etkisi ile eğitim ve çalışma alanlarının toplumda “kadın işi” olarak kabul edilmiş alanlarda yoğunlaştığını ve bu mesleklerde genelde ücretlerin düşük olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda kadınların büyük kısmı kocasının hastalığı, boşanma, hane gelirindeki yetersizlikler, işten çıkarılma, kredi borcunun ödemesi gibi sebeplerle maddi ihtiyaçtan dolayı girişimcilğe başlamıştır. Hane gelirinin yetersiz düzeyini dengelemek için ataerkinin baskısı ile ev eksenli girişimcilik yapan kadınlar örneği girişimciliğin ataerkil normlara meydan okumak yerine söz konusu normlarla uyumlu şekillerde biçimlenebildiğini göstermiştir.

Mikro ölçekli işletmelerin yaygınlığı, çetin rekabet koşulları, düşük ücretli sektörlerin yoğunlaşması ve güvenceli çalışma olanağının sınırlılığı ya da olmaması, sadece Özbekistan özelinde değil neoliberal girişimciliğin özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızın birinci başlığında “girişimci” ve “kendi hesabına çalışma” kavramları üzerinde yapmış olduğumuz tartışmanın ışığında görüşme yaptığımız kadınların çok az bir kısmı girişimci olduğu, büyük çoğunluğunun ise maddi ihtiyaçlardan dolayı kendi hesabına çalışmakta olduğu görülmektedir. Bulgularımız sermayeden yoksun ve zaten maddi ihtiyaçtan dolayı kendi hesabına çalışmaya başlayan kadınların kazandıkları gelirin ailelerinin geçimi için büyük öneme sahip olduğunu, ancak yaptıkları işler bağlamında çoğu örneklerde düzensiz ve değişken olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla kadınların geliri geçim düzeyini karşılarsa da hanelerin refaha ulaşması veya birikim yapmasından uzak olduğu görülmektedir. Bu durum özellikle hanelerini tek başlarına geçindiren kadınlar örneğinde çarpıcı olmaktadır.

Araştırmamızın bulguları girişimcilik ve kendi hesabına çalışmanın kadınların çoğunluğu için daha az çalışma değil, daha fazla çalışma anlamına geldiğini göstermektedir. Belli çalışma saatleri aralığı yoktur. Dolayısıyla çalışma saatlerinin esnekliği nedeniyle kadınların haftada ortalama 50 saat çalışması ile sonuçlanmaktadır. Kadınlar, girişimcilik yapıp gelir kazanmakla aynı zamanda hane içindeki yeniden üretici rollerini gerçekleştirmekte zorlanırken, aşırı yorgunlukla karşı karşıya kalmaktadırlar. Kadınların girişimci olup gelir kazanmaları onların hane içi işler ve bakım emeği yükünü azaltmadığı görülmektedir. Ancak kadınlar hane içindeki eşitsiz iş bölümünü bir sorun olarak görmemektedir, ataerkil normları içselleştirerek ev düzeni ve evdeki bakım emeği sorumluluğunun sadece kadınların üzerinde olduğunu ve dışarıdaki gelir getiren faaliyetlerinin ev içi iş bölümü ve güç ilişkilerini etkilememesi gerektiğini savunmaktadır. Bununla birlikte evli olan girişimcilerin bir kısmı, hane içinde erkeğin üstün olması ve son kararı her zaman erkeğin vermesi gerektiği görüşünü paylaşmaktadır. Bu durum, kadınların haneleri için önemli düzeyde gelir kazanmalarının tek başına otomatik olarak aile içindeki ataerkil ilişkilerin daha eşit olması gerektiği düşüncesine dönüşmediğini göstermektedir.

Araştırmamızın bulguları kadınlar arasında gerek başarıları gerekse de para kazanmalarını ailedeki rollerine ilişkilendirmenin yaygın olduğunu göstermiştir. Görüştüğümüz kadınların küçük bir kısmı gelir kazanmanın ekonomik bağımsızlık ve özgüven vermesi, eşitsizliklere karşı durabilmek için daha güçlü yapması açısından önemli olduğunu düşünmektedir. Kadınlar çoğu örneklerde hanedeki ana gelir kaynağı olmasına rağmen para kazanmayı eş ve annelik rollerine bir ek olarak görmektedir, kadınların aile ve çocuklarının daha iyi yaşaması için para kazanması

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscaoconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

gerektiğini düşünmektedir. Ataerkil söylemlerde kadınların annelik ve eş rolünün önceliğine yapılan vurgu, kadınların yaptığı işin hane geçimi ve ekonomideki önemli rolünü saklamaktadır, “esas rolü olan anneliğe” bir ek olarak, kocasının gelirin bir katkı olarak göstermektedir, bu şekilde Atasü-Topçuoğlu (2010) vurguladığı gibi “saklayarak değersizleştirilmektedir”.

Çalışmamızda yaptığımız diğer bir önemli tespit, görüşme yaptığımız kadınların neredeyse yarısının, imkânı olduğunda kendileri veya çocukları için girişimcilik yerine, güvenceli ücretli istihdamı tercih edeceğidir; emeklilik, ücretli doğum, hastalık ve yıllık izinleri gibi istihdam güvenceleri bulunmayan girişimcilik ve kendi hesabına çalışmanın ise bir tercih olmaktan ziyade zorunluluk olduğudur. Girişimci kadınların paylaşımları girişimciliği teşvik eden neoliberal politikalar yerine güvenceli istihdam olanaklarının sağlanması üzerine politikalar üretilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu tür politikalar toplumsal cinsiyet perspektifi ile kadınların hane içindeki görünmeyen emeğini dikkate alarak üretilmesi ve öncelikli olarak kadınların toplumdaki konumunu toplumsal cinsiyet eşitliliği temelinde geliştirilmesi ve zenginleştirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Acar-Savran, G. (2004). *Beden Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*. İstanbul: Kanat.
- Aculai, E., Welter, F., Smallbone, D., Isakova, N. & Schakirova, N. (2004). Female Entrepreneurship in Ukraine, Moldova and Uzbekistan: Characteristics, Barriers and Enabling Factors and Policy Issues. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) (Ed.), *Access to Financing and ICT for Women Entrepreneurs in the UNECE Region* (39-52). Geneva: United Nations.
- Ahl, H. J. (2002). *The Making of the Female Entrepreneur: A Discourse Analysis of Research Texts on Women's Entrepreneurship*. Jönköping: Jönköping International Business School.
- Altan-Olcay, Ö. (2014). Entrepreneurial Subjectivities and Gendered Complexities: Neoliberal Citizenship in Turkey. *Feminist Economics*. doi:10.1080/13545701.2014.950978
- Asian Development Bank (ADB). (2014). *Uzbekistan Country Gender Assessment*.
- Asian Development Bank (ADB). (2018). *Uzbekistan Country Gender Assessment: Update*.
- Atasü-Topçuoğlu, R. (2010). Kapitalizm ve Ataerkillik Enformel Alanda Nasıl Eklemlenir? Bilinçli Saklama ve Saklayarak Değersizleştirme Mekanizmalarının Ev Eksenli Çalışmada İşleyişi. M. Yaman-Öztürk & S. Dedeoğlu (Der.), *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği* (79-131). İstanbul: SAV.
- Azimova, N. & Karimova, S. (2017). Modern Uzbek Family and Marital Relations: A Case Study on Mindon Village, Ferghana Province. *CIRAS Discussion Paper No. 69*, 45-55.
- Bari, L., Turner, T. & O'Sullivan, M. (2021). Gender Differences in Solo Self-Employment: Gendered Flexibility and the Effects of Parenthood. *Gender, Work & Organization*, 28(6), 2180-2198.

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscoeconomia*, 7(2), 1611-1646.
Doi: 10.25295/fsecon.1267914

- Beath, A., Fotini, C. & Enikolopov, R. (2012). *Empowering Women: Evidence from a Field Experiment in Afghanistan* (Policy Research Working Paper 6269).
- Boeri, N. (2018). Challenging the Gendered Entrepreneurial Subject: Gender, Development, and the Informal Economy in India. *Gender & Society*, 32(2), 157-179.
- Boutillier, S. & Uzunidis, D. (2013). The Entrepreneur: Etymological Bases. E. G. Carayannis (Ed.), *Encyclopedia of Creativity, Invention, Innovation and Entrepreneurship* (580-583). New York: Springer.
- Casson, M. C. (2005). Entrepreneurship and the Theory of the Firm. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 58(2), 327-348.
- Congregado, E., Golpe, A. & Carmona, M. (2010). Is it a Good Policy to Promote Self-Employment for Job Creation? Evidence from Spain. *Journal of Policy Modeling*, 32(6), 828-842.
- De la Rocha, M. G. (2009). The Construction of the Myth of Survival. A. Cornwall, E. Harrison & A. Whitehead (Ed.), *Gender Myths and Feminist Fables: The Struggle for Interpretive Power in Gender and Development* (45-66). Oxford: Blackwell.
- Doi, M. (2002). *Gesture, Gender, Nation: Dance and Social Change in Uzbekistan*. Westport, CT: Greenwood.
- Drucker, P. F. (1985). *Innovation and Entrepreneurship*. New York: Harper and Row Publishers.
- Earle, J. S. & Zakova, Z. (1998). Self-Employment in Transitional Economies: Entrepreneurship or Disguised Unemployment? *Labour Economics*, 7(5), 575-601.
- Ecevit, Y. (2007). *Türkiye’de Kadın Girişimciliğine Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: ILO.
- Ecevit, Y. & Yüksel-Kaptanoğlu, D. (2015). *Kadın Girişimciler Araştırması*. https://assetsgarantibva.com/assets/pdf/tr/diger/us201_garanti_kadin_girisimciler_rapor_20150625.pdf (Erişim tarihi: 20 Mayıs 2022).
- Ergüneş, N. (2010). Kadınlara Yönelik Kredi Biçimleri ve Kadın Emeginin Enformelleşmesi. M. Yaman-Öztürk & S. Dedeoğlu (Der.), *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği* (185-215). İstanbul: SAV.
- European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). (2016). *Life in Transition Survey III*. London: EBRD.
- Food and Agriculture Organization (FAO). (2019). *Gender, Agriculture and Rural Development in Uzbekistan*. Country Gender Assessment Series.
- Gaipova, Y. (2022). *Özbekistan’da Sovyet Sonrası Kalkınma Sürecinde Girişimci Kadınlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi S.B.E, İstanbul.
- Giersch, H. (1982). *The Role of Entrepreneurship in the 1980s*. Working Paper No. 88, Kiel Institute for the World Economy.
- Global Entrepreneurship and Development Institute (GEDI). (2018). *The Global Entrepreneurship Index 2018*. Washington, D.C.: GEDI.

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscaeconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

-
- Global Entrepreneurship Monitor (GEM). (2019a). *GEM Women's Entrepreneurship Report 2018/2019*. London: London Business School.
- Global Entrepreneurship Monitor (GEM). (2019b). *Global Entrepreneurship Monitor 2018/2019 Global Report*. London: London Business School.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2019). *2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, Temel Bulgular*. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ve TÜBİTAK, Ankara, Türkiye.
- Henrekson, M. (2007). Entrepreneurship and Institutions. *Comparative Labor Law & Policy Journal*, 28(4), 717-747.
- Holborow, M. (2015). *Language and Neoliberalism*. London: Routledge.
- Imamova, N. (2018, 23 Ekim). Toshkentdan Maxsus: O'zbekiston Tadbirkor Ayollari Lideri Bilan Muloqot [Taşkent'ten Özbekistan Girişimci Kadınları Lideri ile Röportaj]. *Amerika Ovozi*. <https://www.amerikaovozi.com/a/4622932.html> (Erişim tarihi: 30 Mart 2020).
- International Labour Organization (ILO). (2020). *Women and the World of Work in Uzbekistan. Towards Gender Equality and Decent Work for All*. Geneva: ILO.
- International Labour Organization (ILO). (2022). *World Employment and Social Outlook: Trends 2022*. Geneva: ILO.
- Isakova, N., Krasovska, O, Kavunenko, L. & Lugovy, A. (2006). Entrepreneurship in Ukraine: A Male Female Comparison. F. Welter, D. Smallbone & N. Isakova (Ed.), *Enterprising Women in Transition Economies* (17-44). Aldershot: Ashgate.
- Jamali, D. (2009). Constraints and Opportunities Facing Women Entrepreneurs in Developing Countries: A Relational Perspective. *Gender in Management*, 24(4), 232-251.
- Kandiyoti, D. (1998). Rural Livelihoods and Social Networks in Uzbekistan: Perspectives from Andijan. *Central Asian Survey*, 17(4), 561-578.
- Kandiyoti, D. (2007). Post-Soviet Institutional Design and the Paradoxes of the Uzbek Path. *Central Asian Survey*, 26(1), 31-48.
- Kun.Uz. (2019, 9 Mayıs). <https://kun.uz/ru/news/2019/05/09/kto-yavlyayetsya-predstavitelem-srednego-klassa-v-uzbekistane> (Erişim tarihi: 22 Mayıs, 2020).
- Kurbanova, M. (2005). *The Role of Traditional Gender Ideologies in the Empowerment of Women in Post Soviet Uzbekistan*. Yüksek Lisans Tezi, Ohio, Ohio Üniversitesi.
- Lee, J. (2005). Women Entrepreneurs in Singapore. S. Fielden & M. J. Davidson (Ed.), *International Handbook of Women and Small Business Entrepreneurship* (178-192). Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Lee-Gosselin, H. & Grise, J. (1990). Are Women Owner-Managers Challenging Our Definitions of Entrepreneurship?: An In-Depth Survey. *Journal of Business Ethics*, 9, 423-433.
- Maksudova, Ch. M. (2000). *Marketing Research of Women's Role in Small Business*. Yüksek Lisans Tezi, Taşkent Devlet İktisat Üniversitesi.

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscoeconomia*, 7(2), 1611-1646.
Doi: 10.25295/fsecon.1267914

- Margolis, D. N. (2014). *By Choice and by Necessity: Entrepreneurship and Self-Employment in the Developing World*. Institute of Labor Economics (IZA) Discussion Papers No. 8273, Bonn: IZA.
- Mastercard Index of Women Entrepreneurs (MIWE). (2019). <https://www.mastercard.com/news/media/yxfpewni/mastercard-index-of-women-entrepreneurs-2019.pdf> (Erişim tarihi: 17 Mayıs 2022).
- Mayoux, L. (1995). *From Vicious to Virtuous Circles?: Gender and Micro-Enterprise Development*. United Nations Research Institute for Social Development, Occasional Paper 3.
- McGowan, P., Redeker, C., Cooper, S. & Greenan, K. (2012). Female Entrepreneurship and the Management of Business and Domestic Roles: Motivations, Expectations and Realities. *Entrepreneurship & Regional Development*, 24, 53-72.
- Mirchandani, K. (2005). Women Entrepreneurs: Exploring New Avenues. S. Fielden & M. Davidson (Ed.), *International Handbook of Women and Small Business Entrepreneurship* (253-263). Cheltenham: Edward Elgar.
- Mises, von L. (1949). *Human Action: A Treatise on Economics*. New Haven: Yale University Press.
- Morrison, A. M., White, R. P. & Van Velsor, E. (1987). *Breaking The Glass Ceiling: Can Women Reach the Top of America's Largest Corporations?*. Boston: Addison-Wesley Pub. Co.
- Ojediran, F. & Anderson, A. (2020). Women's Entrepreneurship in the Global South: Empowering and Emancipating?. *Administrative Sciences*, 10(4), 1-22.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2022). *Gender Equality: Gender Equality in Entrepreneurship*. OECD Social and Welfare Statistics (database). <https://doi.org/10.1787/data-00723-en> (Erişim tarihi: 15 Mayıs 2022).
- Özar, Ş., Özerten, G. & İrfanoğlu, Z. B. (2008). Micro and Small Enterprise Growth in Turkey: Under the Shadow of Financial Crisis. *Developing Economies*, 46(4), 331-362.
- Özbekistan Ekonomi Bakanlığı. (2018). *Informatsiya o Sostoyanii i Razviti Malogo Biznesa i Chastnogo Predprinimatel'stva v Uzbekistane* [Özbekistan'da Küçük İşletmelerin ve Özel Girişimciliğin Durumu ve Gelişimi Hakkında Bilgi]. <https://mineconomy.uz/ru/info/2089> (Erişim tarihi: 8 Nisan 2021).
- Parker, S. (2004). *The Economics of Self-Employment and Entrepreneurship*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Piza Lopez, E. & March, C. (1990). *Gender Considerations in Economic Enterprises*. Oxford: Oxfam.
- Plehwe, D. (2020). Schumpeter Revival? How Neoliberals Revised the Image of the Entrepreneur. D. Plehwe, Q. Slobodian & Ph. Mirowski (Ed.), *Nine Lives of Neoliberalism* (120-142). London; New York: Verso.

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscoeconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

-
- Rose, N. (1999). *Powers of Freedom. Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schumpeter, J. A. (1934). *The Theory of Economic Development*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Schumpeter, J. A. (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: George Allen & Unwin.
- Sputniknews. (2018, 8 Şubat). <https://sputniknews-uz.com/20180208/7454021.html?fbclid=IwAR2lOt3CLeHc2KV23Osw-j-L6tg7sDpqH7jCfQinXcxzBbH54Zd4GmTF9Hc> (Erişim tarihi: 12 Mart, 2020).
- Still, L. (1997). *Glass Ceilings, Glass Walls and Sticky Floors: Barriers to Career Progress for Women in The Finance Industry*. Churchlands, Australia: Edith Cowan University.
- Strier, R. (2010). Women, Poverty, and the Microenterprise: Context and Discourse. *Gender, Work, and Organization*, 17(2), 195-218.
- Tadjibaeva, D. (2019). *Small and Medium-Sized Enterprise Finance in Uzbekistan: Challenges and Opportunities*. ADBI Working Paper 997. Tokyo: Asian Development Bank Institute.
- Tambunan, T. (2009). Women Entrepreneurship in Asian Developing Countries: Their Development and Main Constraints. *Journal of Development and Agricultural Economics*, 1(2), 27-40.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2019). *Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2016*. <https://www.aile.gov.tr/media/35811/taya-2016.pdf> (Erişim tarihi: 2 Aralık 2021).
- Tokhtakhodjaeva, M. (2001). *Utomlennyye Proshlym. Reislamizatsiya Obshchestva i Polozheniye Zhenshchin v Uzbekistane* [Geçmiş Yüzünden Yorgunlar. Özbekistan'da Toplumun Yeniden İslamlaşması ve Kadının Durumu]. Taşkent.
- Torri, M. C. (2012). The Jamu System: Linking Small-Scale Enterprises, Traditional Knowledge and Social Empowerment? *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 15(4), 488-501.
- Trushin, E. (2019). *Uzbekistan Toward a New Economy: Country Economic Update*. Washington, D.C.: World Bank Group.
- Turaeva, R. (2017). Gender and Changing Women's Roles in Uzbekistan: From Soviet Workers to Post-Soviet Entrepreneurs. M. Laruelle (Ed.), *Constructing the Uzbek State: Narratives of Post-Soviet Years* (303-318). Lanham, Maryland: Lexington Books.
- United Nations Development Programme (UNDP). (2017). *Women Entrepreneurs In Uzbekistan: Challenges And Opportunities*. Tashkent: UNDP.
- United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). (2019). *Report of the Implementation of the Beijing Declaration and Platform for Action Uzbekistan*.
- United Nations Industrial Development Organization (UNIDO). (2014). *Empowering Women: Fostering Entrepreneurship*.

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscaeconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

-
- Welter, F. & Smallbone, D. (2008). Women's Entrepreneurship from an Institutional Perspective: the Case of Uzbekistan. *Entrepreneurship Management Journal*, (4), 505-520.
- Welter, F., Smallbone, D., Mirzakhlikova, D., Schakirova, N. & Maksudova, C. (2006). Women Entrepreneurs Between Tradition and Modernity – the Case of Uzbekistan. F. Welter, D. Smallbone & N. Isakova (Ed.), *Enterprising Women in Transition Economies* (45-66). Aldershot: Ashgate.
- Wilson, K. (2008). Reclaiming 'Agency', Reasserting Resistance. *IDS Bulletin*, 39, 83-91.
- World Bank. (1994). *Enhancing Women's Participation in Economic Development*. Washington, DC: World Bank
- World Bank. (2002). *Empowerment and Poverty Reduction: A Sourcebook*. Washington, DC: World Bank
- World Bank. (2006). *Gender Equality as Smart Economics: A World Bank Group Gender Action Plan (Fiscal years 2007-10)*. Washington, DC: World Bank
- World Bank. (2011). *The World Development Report 2012: Gender Equality and Development*. Washington, DC: World Bank
- Yaman-Öztürk, M. & Dedeoğlu, S. (2010). Kapitalizm ve Ataerki İlişkisi Çerçevesinde Kadın Emeği. M. Yaman-Öztürk & S. Dedeoğlu (Der.), *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği* (11-25). İstanbul: SAV.
- Zerwas, C. (2019). *Work-Life Balance and Women's Entrepreneurship: An Exploration of Influencing Factors*. Cham: Springer Nature Switzerland.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Fiscaeconomia Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazar Katkısı: Yazarların katkısı aşağıdaki gibidir;

Giriş: 1. yazar

Literatür: 2. yazar

Metodoloji: 1. yazar

Sonuç: 2. yazar

1. yazarın katkı oranı: %50 ve 2. yazarın katkı oranı: %50

Conflict of Interest: The authors declare that they have no competing interests.

Ethical Approval: The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the case of a contrary situation, Fiscaeconomia has no responsibility, and all responsibility belongs to the study's authors.

Author Contributions: author contributions are below;

Introduction: 1. author

Literature: 2. author

Methodology: 1. author

Conclusion: 2. author

1st author's contribution rate: 50%, 2nd author's contribution rate: 50%.

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscoeconomia*, 7(2), 1611-1646.
Doi: 10.25295/fsecon.1267914

Study of Women's Entrepreneurship from Gender Perspective: A Field Research in Uzbekistan

Berna Güler, Yulduzkhon Gaipova

Extended Abstract

The rise of neoliberalism in development policies increasingly placed the social and economic burden on individuals. Entrepreneurship emerged as the most promoted economic activity in late-capitalist countries, including the former Soviet Union. It is emphasized that promoting entrepreneurship, especially among women, will create new jobs and lift millions of people out of poverty, increase incomes, and have significant spillover effects with greater economic, social and household-level consequences. In addition, entrepreneurship is promoted for women as an activity with the opportunities that paid employment cannot provide working at home and therefore carrying out household work and income-generating activities together, flexibility of determining their own work schedule, avoiding discrimination in the workplace, self-confidence and independence of doing their own business. Entrepreneurship is seen to become the main strategy of policies for gender equality.

The transition process from the state-centered economy to the market economy in Uzbekistan after the Soviet regime brought economic, political and social transformations that deeply affected the life of the society. In this transition period, with the spread of private entrepreneurship activities, "development" discourse and policies emphasized the importance of women entrepreneurs and started implementing entrepreneurship programs among women. As feminist studies reveal, all economic activities of women, including entrepreneurship, are determined not only by macroeconomic policies but also by the patriarchal structure of the society in which they live, as well as the gender roles and power relations within the household. Therefore, in our study, in order to understand the entrepreneurial experiences of women in Uzbekistan, entrepreneurship is studied in terms of its interaction with patriarchal gender norms.

We started our study by distinguishing the terms between "entrepreneurship" and "self-employment," which are frequently and inaccurately used interchangeably. It has been determined that the concept of entrepreneurship has experienced conceptual transformations in neoliberal economies. In the neoliberal discourse, "entrepreneurship" has been transformed from a planned process that requires a dynamic, innovative and organizational structure to any activity carried out in response to the changes in the market and the perception that every individual should be an entrepreneur became widespread. Flexible and insecure self-employment of people started being presented as "entrepreneurship."

Despite the incentives being made, the literature shows that the entrepreneurship rate among women is lower than that of men. According to the 2018/2019 report of the Global Entrepreneurship Monitor (GEM) covering 49 countries, among the economically active population aged 18-64, male entrepreneurs are 20 percent, while the rate of women is relatively low at 10,2 percent. The higher country's income per capita is, the lower its entrepreneurship and self-employment rates are. For example, according to the Global

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscaoconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

Entrepreneurship Index (GEI), in countries such as the United States, Switzerland, Canada, the United Kingdom, and Sweden, which are among the first 10 countries with the “most favorable conditions” for entrepreneurship, entrepreneurship rates among women varies between 5 and 15 percent, while the rate of women entrepreneurs reaches 40 percent in countries such as Angola, Ecuador and Uganda, which are at the end of the “most favorable conditions” ranking. In Middle Eastern countries where patriarchal norms are dominant, the rate of entrepreneurship among women does not exceed 10 percent.

It is emphasized that the low rates of entrepreneurship and self-employment in early capitalist countries are due to the fact that they have more secure paid employment opportunities than late-capitalist ones. In addition, the relatively low rate of entrepreneurs in countries with the most suitable conditions for entrepreneurship shows that structural reasons, such as unemployment, low incomes and limited livelihoods, are more important push factors to entrepreneurship than the level of market development.

The studies related to gender and entrepreneurship show that entrepreneurship incentives generally increase women’s workloads and cause more pressure because they do not take into account the gender norms that women are exposed to; they do not have a significant impact on women’s income; did not lead to increased control of women over resources within the household; and does not change the unequal division of labor and violence in the household. Support provided through entrepreneurship programs focused on individual development rather than social transformation and therefore failed to trigger transformations that would eliminate inequalities in society. Neoliberal entrepreneurship instead became “a tool for the management of poverty,” which has become widespread with the dominance of “development as a business.”

The field research in this study was carried out in August and September of 2019 among 25 women entrepreneurs operating in Tashkent, the capital of Uzbekistan. In our study, qualitative research techniques, such as in-depth interviews and documents, were used. The women were selected using a purposive sampling technique and face-to-face in-depth interviews using semi-structured questions were carried out. All interviews were audio recorded with the consent of the participants. The duration of the interviews varied between 45 and 80 minutes. Since the research was conducted in Uzbekistan, in-depth interviews were conducted in Uzbek and Russian, the native languages of local entrepreneurs, then transcribed and carefully translated into Turkish.

Research findings show that the entrepreneur women we interviewed struggled to earn a living for their household members as well as their social reproduction roles within the framework determined by the patriarchal structures in the society. Although the transition to capitalism in Uzbekistan seems to offer women flexible self-employment and entrepreneurship in addition to paid employment, due to the implemented neoliberal policies, the transition process itself gradually eliminates the opportunity for women to secure employment and offers entrepreneurship as the only solution. As such, women’s position in the “free market” remains an extension of their unequal position in general wage employment.

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscaoconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

Research results show that under the effect of gender norms, women's education and work areas are concentrated in areas that are considered "women's work" in society, and wages are generally low in these professions. In this context, most of the women started entrepreneurship due to financial needs caused by reasons such as their husband's illness, divorce, inadequacies in household income, dismissal, and payment of loan debt. The example of women who make home-based entrepreneurship with the pressure of patriarchy in order to balance the insufficient level of household income shows that entrepreneurship can be shaped in ways that are compatible with patriarchal norms instead of challenging them.

The prevalence of micro-scale enterprises, harsh competition conditions, the concentration of low-wage sectors, and the limited or lack of secure employment opportunities are not only specific to Uzbekistan but also appear as features of neoliberal entrepreneurship. In light of the discussion of the concepts of "entrepreneur" and "self-employment" in the first part of our study, it is seen that very few of the women we interviewed were entrepreneurs in a real sense, and the majority of them were self-employers due to financial needs. Our findings show that the income of women who were deprived of capital and who started self-employment due to financial needs is of great importance for the livelihood of their families, but in most cases, it is irregular and variable in the context of their work. Therefore, although the income of women meets the subsistence level, the households are far from reaching welfare or saving. This situation is particularly striking in the case of women who maintain their households alone.

The findings of our research show that entrepreneurship and self-employment mean more work for the majority of women. There are no specific working hours. Therefore, due to the flexibility of working hours, it results in women working an average of 50 hours a week. While women have difficulty in combining their reproductive roles in the household with earning an income, they are faced with extreme fatigue. The study revealed that the fact that women become entrepreneurs and earn an income does not reduce their burden of domestic and care work. However, women do not see the unequal division of labor in the household as a problem, internalizing patriarchal norms; they argue that the responsibility for housekeeping and care work is solely on women and that their income-generating activities should not affect the domestic division of labor and power relations. Moreover, some of married entrepreneurs share the view that the man should be superior in the household and the man should always make the final decision. This phenomenon shows that women earning a significant income for their households does not automatically translate into the idea that gender relations within the family should be more equal between genders.

Our research findings show that it is common among women to associate both success and earning money with their family roles. A small part of the women we interviewed think that earning an income is vital in terms of giving them economic independence and self-confidence and making them stronger in order to stand up to inequalities. Although women are the main source of income in the household, in most cases, they see making money as an addition to their wife and mother roles, and they think that women should earn money to have a better life for their families and children. The emphasis on the priority of women's role as mother and wife in patriarchal discourses hides and devalues the critical role of women's work in both

Güler, B. & Gaipova, Y. (2023). Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Özbekistan Üzerine Bir Alan Çalışması. *Fiscaeconomia*, 7(2), 1611-1646.

Doi: 10.25295/fsecon.1267914

the household and country's economy, showing it as a contribution to the income of her husband in addition to *"motherhood, which is the main role."*

Another crucial finding, we made in our study is that almost half of the women we interviewed would prefer secure paid employment instead of entrepreneurship for themselves or their children when possible; entrepreneurship and self-employment, which do not have employment guarantees, such as retirement, paid maternity leave, sickness and annual leaves, is a necessity rather than a choice. The experiences of the women we interviewed indicate that instead of neoliberal policies that encourage entrepreneurship, policies should be developed to provide secure employment opportunities. Such policies must be produced with a gender perspective by taking into account the invisible labor of women in the household and primarily re-structure women's position in society on the basis of gender equality.